پښتو ښوارلس سوه کاله پخوا

لیکوال

اروا ښاد علامه عبدالحی حبیبي

Ketabton.com

د کتاب ځانګړنې:

❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀

د کتاب نوم:	**پښتو څوارلس سوه کاله پخوا**
ليکوال:	علامه عبدالحی حبيبي
د خپرونو لړ:	(۴)
چاپکال:	۲۰۰۵م
چاپ ځای:	يونايټيډ پريس، کوټه
کمپوز، ډيزاين:	د پښتو ادبي غورځنګ اداره
خپرندوی:	**پښتو ادبي غورځنګ کوټه**

تړون

د مطيع الله روهيال په نوم چې د لوی استاد علامه عبدالحی حبيبي په سلګونو مقالې راټولې کړې او د دغه جملې څخه يې په لسګونو مقالو ته کتابي بڼه ورکړې ده.

د سریزې پر ځای

د پښتو اکاډمۍ پېښور مجله "پښتو" پخوانۍ ګڼې چې د لوی استاد ارواښاد پوهاند علامه عبدالحي حبیبي یوه اوږده علمي او څېړنیزه مقاله د پښتو ادب یو ورک څپرکی (پښتو څوارلس سوه کاله پخوا) تر سرلیک لاندې پکښې چاپ شوې وه، په لاس راغلې، ځنګه چې مې دغه مجلې سره واړولې او د مقالې ځینې برخې مې ولوستلې نو د هغو څو کرښو لوستلو دې ته وهڅولم چې دغې ارزښتناکې مقالې ته باید کتابي بڼه ورکړم.

د لوی استاد دا علمي او څېړنیزه مقاله د نوموړي اکاډمیک مرکز په خپرېدونکې درې میاشتنۍ "پښتو" مجله کښې په لومړي ځل د ۱۹۶۰م کال د جنوري-دسمبر په ګڼه کښې پر یوه ځای د مجلې د لسم مخ څخه تر ځلورپنځوسم مخ پورې خپره شوې ده، د یادولو وړ ده چې هغه وخت د دې مجلې چلوونکی خیال بخاري او نګران یې مولاناعبدالقادر وو. د ټول کال ګڼې یې یعنې ځلور واړه یې د یوې ګڼې په بڼه چاپ شوې دي د مقالې سره د ادارې له خوا دغه څو کرښې لیکل شوې دي، چې دلته یې راوړم، "ښاغلی عبدالحی حبیبی موږ ته دا

علمي او تحقیقی مقاله پروسږ کال د اگست په میاشت کښې رااستولے وه مونږ د ښاغلی حبیبي په رسم الخط په ځاے پرېښودے دے او ډېرے گوتے مو پکښې نه دی وهلی" (اداره) هم دغه رنگه دا مقاله دویم وار په همدې مجله کښي د ادارې لخوا خپره شوې چي دغه څو کرښي د ادارې له خوا پرې لیکل شوي دي، "د خدای بخښلي عبدالحي حبیبي دا مقاله څه دپرش کاله وړاندی دے ادارے شائع کړے وه اوس یې دوباره په دے غرض بیا شائع کوی چی ښاغلی لوستونکی د پښتو او پښتنو د اصل نسل پحقله کوم تپوسونه کوی د هغو په باره کښے څه جواب ترلاسه کړی دے،سره سره به اداره دهغو محققینو لیکونه هم وخت په وخت که خیر وی شائع کوی څوک چی د حبیبی صاحب د نظریاتو سره اتفاق نه لری" (اداره)

د پښتو مجلې چلوونکو دغه مقاله دویم وار په څلورو گڼو کښي بشپړه خپره کړې چي لومړی برخه یې د ۱۹۸۹م کال د اپریل په گڼه، دویمه برخه یې د ۱۹۸۹م کال د مئی، جون په گڼه، دریمه برخه یې د ۱۹۸۹م کال د جولائي، اگست، سیپتمبر په گڼه، او څلورمه برخه یې د ۱۹۸۹م کال د اکتوبر، نومبر، دسمبر په گڼه کښي بشپړه چاپ شوې ده، هېره دي نه وي چي هغه وخت د "پښتو" مجلې نگران محمدنوازطاهر و، او چلوونکي یې ډاکټرراج ولي شاه خټک او پېغله سلمی شاهین وو.

د لوی استاد د مقالو او آثارو په کتابي شکل او دوهم ځل چاپېدو کښي پښتانه زلمیان په پوره ډول نه وو بریمن شوي، چي د مرگ استازي د دې پراخي سیمي او درست پښتون پر کور باندي یو بل ستر او نه جبرانېدونکی ناورین مېلمه کړ.

د اروابناد لوی استاد اوسمهاله ځای ناستی اکاډمیسن پوهاند علامه رشادبابا یې را څخه بېل او د تل لپاره یې د هغوی د پوهنیزو او څېړنیزو پېرزوینو څخه بې برخي کړو.

کندهاري زلمیانو تر زیاتي کچي د لوی استاد علامه حبیبي د آثارو چاپ ته ملا تړلې چي تر زیاتي اندازې کامیابه هم دي. خو د یادولو وړ ده چي اوس د پښتو ژبي د نور چوپړ په څنگ کښي د ټولي پښتونخوا د لیکوالانو دا دنده ده چي د نوموړو پوهانو (لوی استاد اروابناد علامه حبیبي او اروابناد علامه رشادبابا) آثار چاپ کړي.

د لوی استاد دا علمي او څېړنیزه مقاله "پښتو څوارلس سوه کاله پخوا" په دې نیت د کتاب په بڼه کښي چاپوو، چي یوې خواته د لوی استاد څه نا څه حق پر ځای شي او بل د پښتو ادب دغه ورک څېرکی په کتابي ډول مینه والو ته وړاندي کړو، ما چي کله دغه مقاله څو واره ولوستله نو دې نتیجې ته ورسېدم چي دغه ارزښتناکه مقاله باید پخوا لا په کتابي بڼه چاپ شوې وای، ما هڅه کړې چي د لوی استاد اروابناد علامه حبیبي دغه ارزښتناکه مقاله په خپله اصلي بڼه کښي تاسو ته وسپارم، خدای شته چي ترکومه حده زه د لوی استاد له نثر سره

بلد یم، نو مي د دې مقالې ځینې توري که څه د املاء په حواله او که څه نوره لاس وهنه پکښي شوې وه، نو مي د لوی استاد د نورو څېړنیزو لیکونو په رڼا کښي اصلي بڼې ته بېرته راړولې ده. اوس دغه دی ستاسو په لاسو کښي د لوی استاد یو بل اثر "پښتو څوارلس سوه کاله پخوا" پروت دی لوستلو او پخپلو لیکونو کښي یې د یو موثق ماخذ په توګه د کارولو بلنه درکوم.

په پښتني مینه

محمدصادق ژړک
پښتو ادبي غورځنګ، کوټه، پښتونخوا

.د پښتو ادب یو ورک څپرکی

پښتو څوارلس سوه کاله پخوا

د بغلان ډېر لیک، د روزګان ډېرلیک،

د غزني لویکان

د پښتو ادبیاتو تاریخ لومړی ټوک څوارلس کاله پخوا مالیکلی او چاپ کړی و، خو دویم ټوک یې اوس پښتو ټولنې چاپ کړ، مګر افسوس چې دا چاپ بالکل ناقص او نیمګړی دی، او د کتاب نیمه برخه هم نه لري.

د پښتو ادبیاتو تاریخ دویم ټوک ډېر نوي تحقیقات او ادبي پلټنې لري، چې تر اوسه به چاته معلومه نه وي، او ښایي چې دغسي هم پټې پاتي شي، او زمانه یې د لیکونکي سره سره د عدم کندي ته لاهوکا، مګر واخلئ له دې کتابه دا یو څپرکی تاسو پخپله "پښتو" کښي خوندي کړی، ګوندي د زلمو پکار ورشي، او د پښتو په آینده پلټنو کښي د دوی رهنما وي.

گمان مبر که بپایان رسید کار مغان
هزار باده ناخورده در رگ تاکست

کراچي ۳۰ جولایي ۱۹۶۰ حبیبي

یو زر څلور سوه کاله پخوا، یعني د اسلامي دورې په لومړنیو پیړیو کښې د کابل او هندوکش په درو، او د پښتونخوا په ښارونو کښې ځینې محلي د شاهانو کورنۍ پاتي وې چې دوی د هغو پخوانو هفتالیانو (ابدالیانو) او هونانو (خانانو) او کوشانیانو بقایا وو، او غالباً دا ابن خرداذ به: کابلان شاه او د بامیان شیران شاه، او د زمینداور داوران شاه[1] او د زوال هفتالي (ابدالي) چې له دوی څخه د مهرګل (میر کهول) کتیبه د روګان په دره شالي کښې شته، دا ټول سره خپلوان وو.

د دغو شاهي کورنیو تاریخ ښه نه دی معلوم، فقط له ځینو سکو څخه د دوی یوڅو نومونه موږ پېژنو، او دا هم نه ده ښکاره، چې د دوی ژبه څه وه؟ خو رسم الخط یې یوناني، اوسره د اناګري، یا کله منګلي هم وو[2].

دلته د دې شاهي کورنیو اصل او تاریخ او وقائع لیکنه مقصد نه ده، بلکې د دوی د ژبې څرک ایستل مو پکار دی، او ځکه چې دغه شاهان د پښتونخوا په زړه او زابلستان کښې

[1] المسالک الممالک د ابن خرداذ به، ص ۱۷۰ د لیدن طبع.
[2] د پیښور موزیم په ډېرلیکونو کښې پرې یو منګوی خط هم سته، چې د هونانو (خانانو) د عصر دی.

اوسېدل، نو که د دوی ژبه پښتو نه وه، ایا کومه بله ژبه وه؟ او هغه ژبه څه شوه؟

دا معقوله خبره نه ده، چې د یو قوم ژبه، په یوه وار ورکه او مړه او تر خاورو لاندې شي، که کومه ژبه هم مري، دا کار قرنونه غواړي، نو موږ په ټینګه ویلای شو، چې د دغو خلکو ژبه به یا پښتو وه یا یوه لهجه، چې هغه به هم ډېره پښتو ته نږدې وه.

د دې تاریخي کشالې د حل کولو او سپړدلو لپاره چې کوم دلائل او مثبت سندونه زه لرم، هغه دلته په تفصیل سره لیکم.

(۱) د بغلان ډبر لیک

بغلان د کابل شمالي خوا ته د پخواني تخارستان په سیمه کښې ۴۴۱ کیلومتره له کابله لیرې دی، او دا یو ډېر قدیم د مدینت مرکز و، او دلته اوس د اروپا پوهان په کیندنو او پلټنو بوخت دي، چې د یو لوی زاړه معبد نخښې یې تر مځکې لاندې موندلي دي او له دې پخواني معبده چې غالباً به اورتون (آتشکده) و، په یوناني خط او ژبه یا په یوناني خط او بله محلي ژبې لیکونه پیدا شوي دي، چې تر اوسه د دې کتیبو

د محلي ژبي ليکونه نه دي لوستل شوي، او نه ده معلومه چي هغه کومه ژبه وه؟

خو داسي ښکاري چي په عيسوي لومړيو پېړو کښي (دوه زره کاله تر اوس دمخه) لا هم هلته د اور پرستش جاري و، او په بغلان کښي د سره کوتل پر غونډۍ چي له پل خمري څخه ۱۵ ميله د ايبک خواته پروت دی، يوه آتشکده کشف شوې ده.

فرانزالشيم روټ شنټل جرمني پوهاند د بغلان د ليک يوځو ليکي لوستي دي، چي په يوناني خط دي، او يوه جمله يې داسي ده "کيردومي بغولانگ"[۳].

پروفيسر هننگ جرمنی وايي: چي په دې کتيبه کښي د بغلان قديم نوم بغولنگ دی، چي سغدي شکل يې بغدنگ يا بغدنج و، دال په لام تبديل شو، او آخرني جز (انگ) په (آن) واووښت، او بغلان څني جوړ شو، او په زړه پارسو کښي هم (بغدانگه) د آتشکدې او اورتون معنی لرله[۴].

اوس به موږ دا کلمه تحليل کړو: بغه يا بگه په ټولو قديمو آريايي ژبو کښي د (خدای) نوم و، د اوستا: بغه، د زړې پارسو: بگه، د سنسکرت: بهگه، د روسي: باگو ټول له دغه اصله دي، او دا لغت په قديمو نومو کښي خو لا ډير دی، لکه: بغ پور (معرب يې فغفور دی، يعني د خدای زوی) بغستان

(۳) د شرق او غرب ايتالوی مجله ـ نومبر ۱۹۵۷ م.
(۴) اريانا. اسد ۱۳۳۶ ش.

(بيستون، يعني د بغ ځای) بغداد بغشور، بغنی، بغلان (د ښارونو نومونه) بغان يشت (د استا يو څپرکی) بغار (په بهسود د ايزنگی کښي) بغاوي (سرپل کښي) بغک (سمنگان کښي) بغيار (وادي کرم).

په پښتو کښي دا کلمه اوس هم شته، خو شکل يې د اوستا په رنگ (بغه) نه دی بلکې د داريوش د بيستون د ليک په ډول بگه[۵] ته نږدې دی.

بگ، اوس لوی او عظيم ته وايي، چي د خدای صفات دي، وايي پلانی بگ سړی دی، يعني لوی دی، قوي دی، توانا دی، ښايي چي بغه يا بگه هم له صفاتي اسماوو څخه و نه ذاتي، او وروسته د اسم ذات په ډول مشهور شوی وي، لکه رحمان، غفور او نور صفاتي اسماءالله.

د پښتو دا قديم (بگ) هم په ځينو پخوانو نومو کښي تر اوسه سته، لکه: بگرام، بگرامی (کابل) بگل (هرات) بگلا (غزني) بگ لک (دايزنگی) بگه پای (تالقان) بگی (ترنک).

اما د کليمې دويم جز (انگ) هم د قديمو ښارو د نومو په پای کښې ډېر وينو، مثلاً: سالنگ (د کابل شمال ته دره) يکاولنگ (په دايزنگي کښي)، ښيلنگ (د هلمند د ناوې ښار، الي شنگ (د لغمان يوه دره)، اولنگ (د سالنگ په مينځ کښي) مستنگ (بلوچستان کښي)، زرنگ (د سيستان ښار)، پوشنگ (د

(۵) يسنا ۱ تا ۲۰۴.

هرات غربي خوا ته)، گيرنگ (د مرويو ښار)، وررنگ (د غور يو رباط) چي عربي جغرافياوالو دغه اخيرنی جز (انگ) په (انج) اړولی، او دا ښارونه يې پوشنج، بشلنج، مستنج، زرنج، جيرنج، هم ليکلي دي،[۶] او لکه پروفيسر هننگ چي وايي: دغه (انگ) او د عربو (انج) د آتشکدې معنی لرله، او د بغولنگ اوسنی کشف شوې آتشکده يې هم ښکاره دليل دی، او د کابل او هندوکش د درو کوم پاچهان چي د اسلام د ظهور په پېړيو کښې وو، د اکثرو پر سکو هم اورخانې ليکلي شوي دي.

دغه انگ (آتشکده او اور) وروسته په پهلوي ژبه اتهر، آذر بلل شوی دی، چي معنی يې هغه (اور) ده، د بندهش په ۱۷ فصل کښې درې لوی آتشکدې يادې شوي دي، چي يوه (آذر فروبغ) نومېده، او د دې آتشکدې ځای د کابل پر "روښان غره" وو.[۷]

که څه هم په يقيني ډول نه ده معلومه چي دا "روښان غر" چيري و، خو د نامه له پهلوي شکله چي هغه قديم انگ په پهلوي آذر او د بغ کليمې لري، بايد دا ووايو، چي هغه به دغه د بغلان آتشکده وه، او ښايي چي بغلان لکه اوس په هغو وختو کښې هم له کابله سره مربوط و.

[۶] احسن التقاسيم ص ۳۰۶ تا ۳۱۲- اسطخری، ص ۲۳۹.
[۷] يسنا ۱ تا ۱۳۲.

په هر صورت دغه (انگ) يقيناً د اور معنی لرله، او اورتون او آتشکده هم انگ بلل کېده. وگورئ په اوستا کښې د ژانگه (د ژ يعني بد. انگه يعني اور) چي د وهيشته (بهشت) مقابل او ضد و. او دغه اوسنی کلمه (دوږخ) هم له دې څخه جوړه شوه.[۸]

ځکه چي د اور پرستش د زردشت له عصره بيا تر اسلامه پوري څو زره کاله. د اباسين او آمو او دجلې تر منځ د خلکو عام دين وو. او په هر ځای کښې اورتونونه وو. نو دغه (انگ) د اکثرو ښارو په پای کښې دلالت کوي، چي هغه ځايونه د آتشکدې او معبد په نامه مشهور شوي دي.

په پښتو کښې (انگ)

په پښتو کښې د (انگ) دغه زړه ريښه تر اوسه هم ليدله کيږي: انگار او انگاره ډېر سره او کوټه اور ته وايي. چي د کليمې لومړی جز (انگ) دی. انگل هم په پښتو شور او حدت او تيزي ته وايي، چي د اور صفات دي. د دې کليمې اول جز هم (انگ) دی. او لام له ظرفي اداتو څخه و. لکه بورجل. کتل. زاول. کاول. انگازه هم د تيزی او حدت په مناسبت په اول سر کښې (انگ) لري. انگولا هم د تېز او سوځونکي ږغ دی. ښايي چي د انگريزي Anger (خښم) او Angry (خښمناک) هم د حدت

[۸] يشتها ۲ تا ۱۷۰.

او تېزوالي په مناسبت دغه ريښه ولري. او Angel (فرشته) د رڼا او روښنايي په مناسبت هم له دغي ريښې څخه وي.

د ملا فيض الله کاکړ په شعر کښي دا کلمه عيناً داسي راغلې ده.

زړګی بند کړمه په منځ د پانړو پړانګ
سوځي زړه لکه پلوځی په بلانګ

دا بلانګ مرکبه کلمه ده. بل (مشتعل. بلېدونکي) انګ (اور يعني) بل اور.

دلته دا خبره هم بايد هېره نه کړو: چې د بغولنګ (سغدي بغدنګ، او د زړې پارسو بغدانګه) د بغ او (انګ) تر مينځ يو (د) هم شته. چې دا دال په پښتو کښي هم کله په لام اوړي لکه: ديوار = ديوال. غربيل = غلبيل او نور. نو دغه نوم په اصل کښي (بغو د انګ) و. او دا (د) د پښتو اضافي دال دی. چې اوس يې موږ تر مضاف اليه دمخه وايو: (د بغو انګ) يعني د (خدای اور) نو د پښتو د ابدال پر اصولو سم. دغه (بغودانګ = بغدنګ) بغولنګ شو. اما ورسته د دغي کليمې (انګ) په (آن) واوښت. او دغه (آن) هم د ځايو په نومو کښي تر اوسه مستعمل دی. مګر دا تحول ورستنی دی. مثلاً: ګلران (هرات) شملان (هلمند) بغلان (هغه زوړ بغودنګ) او داسي د پر د ځايو نومونه چې آخر ته يې (آن) راځي.

د دې خبري يو بل تاريخي ټينګ دليل هم سته، چې په چيني کتابو کښي د بدخشان نوم تر ميلاد دوه قرنه دمخه (تسه - نګ - لنګ) راغلی. او بيا د (۶۳۰ع) کال په شاوخوا کښي هيوان تسنګ پخپله سفرنامه کښي (پو - تو - جنګ - نه) او بيا په يوان شي کښي (به - ده - هه - شنګ) ذکر سوی دی،[۹] چې د (انګ) ټوټه وروسته په (آن) بدله شوې او بدخشان سوی دی.

بل مثال يې دا دی. چې د ګوزګانان په غرو کښي يو ځای سنګ چارک سته چې دغه سنګ هم پخوانو جغرافياوانو (سان) راوړی دی.[۱۰]

له دې څېړني څخه تاسوته ښکاره سوه، چې د بغودنګ يا بغلان درې کليمې (بغو - د - انګ) په پښتو کښي زړې ريښې لري. او اوس هم دا درې سره کليمې مستعملي او ژوندۍ دي، نو دا نوم په خپل پخواني شکل بالکل پښتو دی.

اوس چې تاسوته د بغودنګ، بغولنګ، بغلان زړې ريښې په پښتو کښي ښکاره سوې، نو په زه دا هم ووايم، چې د بغلان د آتشکدې د ليک، نوري ويلي شوي کليمې هم پښتو دي.

---

(۹) په چيني کتابو کښي د منځنيو پېړيو پلټني، د پترچ ميدد تاليف، د لندن طبع ۱۸۸۷م.

(۱۰) اصطخری، ص ۲۷۰، حدود العالم ص ۱۹ تا ۶۰.

کیردو - مي:

دا کلمه هم دوې ټوټې ده: کیر دو - م له (کیردو) څخه په مړ صوتي تغیر اوسنی پښتو (کړی دی) جوړیږي. دا نکته مه هیروئ: چې پښتانه د صوتي حروفو په تلفظ کښي ډېر سره مختلف دي، خو زما په خیال هغه تلفظ چې د غرو پښتانه یعني اپریدي او وزیر او مسید او وردگ یې کوي. پخواني تلفظ ته نږدې دي. ښارو ته نږدې ژبې ډېري مهذبي او تراشلي سوي دي. د بیستون د کتیبې د صوتي حروفو تلفظ هم د دغو قبیلو تلفظ ته نږدې و، او د بغلان د لیک د ږغیزو توریو ږغونه هم دغسي دي.

(کړی دی) د غرو پښتانه تر اوسه هم په مختلفو لهجو ادا کوي: کاکړان وایي: (کړې ده) ځیني پښتانه یې (کیړده - کیړایي دو - کیړیه ده) او ځیني یې کټ مټ هغه (کیړدو) وایي.

وروستنۍ (مي) منفصل فاعلي ضمیر دی، چي هم په پښتو کښي ژوندی او مستعمل دی، او تر مفعول وروسته راځي، نو (کیړدومي) کټ مټ پښتو فعل دی، او ټوله جمله داسي کیږي: کیړدومي بغولنگ = کړی دی مي بغلان.

دا خبره هم واورئ: د کړل = کول فعل په پښتو کښي ډېري معناوي لري، چي یوه زړه معنا یې هم (جوړول، ابادول. تعمیر) ده، کاکړان وایي: سنک هلته بورجل وکاوه، یعني

سنک هلته برج جوړ کړ، کندهاریان وایي: میرو په ښار کښي کور کړی دی، یعني په ښار کښې کور اباد کړی دی.

د (کړل) په ریښه کښي د اوستا (کر) او د پهلوي او فارسي (کردن) ورسره نږدې دی، او د ابادولو او تعمیر معنا له پخوا پکښي پرته ده، د خرده اوستا په اتش بهرام نیایش (۲۰ فقره) کښي د آتشکدو، په نومو کښي (مینیو کردو) هم راغلې ده،[11] مینیو یا مینو (د پښتو د منل له ریښې څخه) د فارسي (خرد) معنا لري،[12] او کردو هم کټ مټ دغه (کیردو) ده، چي د اباد کړي او جوړ کړي معنا ورکوي، او دغه آتشکده، مینیو اباده کړې وه.

په زړه پاړسو او پهلوي هم (کرته، کرد) د ښارو په نومو کښي د ابادکړي په معنا، مثلاً پارسه کرته (بازار کاد، او یوناني پرس پولیس په فارس کښي) او نور ښارونه لکه بلاش کرد، خسروکرد، یزدکرد، بغکرد[13] چي معنا یې هغه اباد کړی دی.

د اسلامي عصر په لومړنیو پیړیو کښي چي اوسنۍ فارسي له پهلوي څخه زیږېده هم (کردن) د جوړولو او ساختن په معنا کله کله استعمالېده، مثلاً خواجه عبدالله انصاري هروي

---

[11] خرده اوستا، د پور داؤد ترجمه، ص ۱۳۷، د بمبی طبع.
[12] یسنا (۱ تا ۲۰) د پور داؤد ترجمه، او مزدیسنا و شعر فارسي د دکتور معین تالیف، ص ۳۰۱.
[13] سبک شناسي ۱ تا ۳۱.

لیکي: یوه ترسا امیر، چي د شام په رمله کښي و، له صوفیانو ځخه یې پوښتنه وکړه، چي: **شمارا جای هست کی انجا فراهم ایند؟ گفت نه - گفت: من شمارا جای کنم، تابا یکدیگر انجا فراهم ایید، ان خانقاه رمله بکرد.**[۱۴]

دلته هم د کنم او بکرد دواړه د ابادولو په معنا دي.

نو د بغلان د کتیبې کیردومي بغولنگ، هم د پښتو (کړی دی می بغلان) دی، یعني اباد کړی مي دی بغلان او جوړ کړی مي دی بغلان.

په دې جمله کښي (مي) منفصل فاعلي ضمیر، موږ ته د ژبي پخواني گرامري شکل هم راښیي، چي تر اوسه هم ځیني پښتانه قبایل دغه (مي) کټ مټ دغسي استعمالوي، یعني د فعل په مینځ کښي نه راولي، بلکې په اخر کښي وایي.

ځکه چي تر اوسه ټوله دا پیدا سوي کتیبې نه دي لوستي سوي، ښایي چي د ټولو تر تحلیل او لوستني وروسته، ځیني نور حقایق هم ځرگند سي، خو د دغو اوسنیو الفاظو ځخه په لوړو دلایلو، موږ د پښتو بولگه ایستلای سو، او وایو، ښایي چي د پښتونخوا د دغو شاهي کورنیو ژبه به پښتو وه.

[۱۴] طبقات الصوفیه، د استنبول خطي نسخه.

(۲) د روزگان ډبرلیک

دوهم دلیل چي موږ ته د پښتو ځرک، د دغو شاهانو په کورنیو کښي راکوي، د دوی نومونه دي، مثلاً یوه کورنۍ شاهان چي د هیوان تسنگ چیني سیاح په وخت (۶۳۰م) او دوو کونگ بل چیني سیاح (۷۶۰م) په عصر کښي پر گندهارا او اټک تر ټیکسلا پوري مسلط وو "کشتریان" دي، چي دا نوم د پوهاند مارکوارټ په قول (کشه تریه) او په زړه پارسو او سنسکرت کښي هم وو.[۱۵]

لکه چي ما په مفصل ډول، د دې کلیمې شرح د پښتو ادبیاتو په لومړي ټوک کښي کړې ده، اصل یې د پښتو (کښه توره) او د پیر روښان د خیرالبیان په ډول (تور کښ) دی[۱۶] او له دغو ځخه د یوه پاچا نوم (لکه تورمان) و، لکه تورمن یعني شمشیرزن، پښتو نوم دی.

نور برهمني پاچهان چي د مسیحي اوومي پېړۍ په اوله برخه کښي پر کابل او د هغه پر نژدو ځمکو حکمرانان وو، دا دي:

[۱۵] اسلامک انسایکلو پیډیا ۱ تا ۶۴۳ د ایران شهر په حواله.
[۱۶] وروسته به د پښتو بیت په شرح کښي د دې کلیمې تفصیل راسي.

کلر: مشهور په للیه - نوم یې کوي لر دی، یعني کوي او هوښیاري او سرداري لرونکی، (د کوی به وروسته وکړم) اما للیه د پښتو لالا او د مشر لقب دی - تر اوسه هم هر هندو ته مجازاً لالا وایي.

سامند: لومړی جز یې (سا) په ساهو کښې سته، چې په مسکوکاتو کښې (ساها) هم راغلی دی. دویم جز له (مندل) څخه دی، یعني سامیدونکی، چې سامنته هم کښل سوی دی.

کمرو یا کملو: دی په لام اوښتی دی، یعني رنګین او رعنا او ښایسته، چې تر اوسه هم کمرو نوم په پښتو کښې سته، یوه پښتو ناره ده:

کمـــره میـــرې ولاړه پـــر ډبـــره
راســـــه خولګــــــې راکـــــه
ناامېده سي د لوی باري له دره

جیه پاله: څیه = زئی پالونکي، یعني قوم پالونکی یا ژوند پالونکی.

اننده پاله: انند یعني عیش پالونکی، خوشحال خان وایي:

خو به غم د مال و ملک، د دین و دل کړم
چې لا ستا له غمه روغ ګرخم انند دی
(ص ۴۱۳)

تروجن پاله: تروجن پالونکی، یعني توریالی پالونکی.

سپاله پتي: سپاه له پت ساتونکی او د لشکر پتي او مشر، د فارسي سپهبد.(۱۷)

پدمه: په دمه یعني په شوکت او دمدمه او مجلل او شوکتماب.

خودو یه که: د اېریدو خدویې او د تجلیل کاف، خدایک.

ونرکه: وړک د (وړ) یعني فاتح تجلیلي مصغر.

د دغو پاچهانو فقط نومونه له سکو څخه معلوم سوي دي.(۱۸)

هم په دغو وختو کښې چې د لوی کوی شوانګ (کوشان) انحطاط د درېیمي مسیحي پېړۍ په اوایلو کښې شروع کېده، په باختر کښې، کیدارا، د کوچنو کوشانیانو د سلطنت سته ټینګه کړه، (کوی) د پښتو په ادب کښې (کاوه) راغلی دی، چې په ویدا کښې د سردار او پوه او دانا، او په اوستا کښې د پیشوا معناوي لري(۱۹) دا لغت د اکثرو زړو نومو په سر کښې وو، لکه کوشان، کیخسرو، کاوه او نور، نو کیدار هم (کي دار - کي لار - کي لرونکی یعني سردار او پیشوا او هوښیار) و، چې دا کلمه تر اوسه هم د نورستاني خلقو په ژبه کښې (کتور)

---

(۱۷) د پتې شرح وګورئ: د پښتو ادبیاتو لومړی توک، ص ۷۵.
(۱۸) د اسلامک انسایکلو پیډیا د افغانستان آرټیکل، د لنګورت ډیمز سکه شناس په قلم.
(۱۹) تفصیل یې وګورئ: د پښتو ادبیاتو تاریخ، لومړی توک ص ۱۰۲.

پاته ده[20] او د کندهار د غربي خوا د غره پر سر چي کومي زړې اباد‌ۍ دي، هغه (کیتور) بولي، ملاعبدالباقي کاکړ وایي:

پــــر کیتــــور بانــــدي وخیــــژه
خــــو دي دیدشــــي ننــــداري دي

د کیدار نوم خو پښتو دی، مګر د ده یو زوی (پیرو) نومیده[21] چي (پیرو، پیرا، پیر، پیرک) نومونه تراوسه په پښتو کښي سته.

تر دغو شاهانو وروسته چي په (۴۲۵) عیسوي کال د هفتالیو (اَبدالیو) دولت جوړ شو، د دوی لوی پادشاه (اخشنور) و، (۴۶۰) چي د ده نوم په خدایي نامو او عربي کتابو کښي اخشنوار، اخشوان یا خشنواز راغلی دی، خو د کریستن سن په قول د دې کلیمي اصل له خشیون سره نښلي، چي په سغدي کښي د پادشاه په معنا و.[22]

د افغانستان د تاریخ لیکوال ښاغلی کهزاد وایي: چي دا احشنور، پرګهر، معنا لري[23] خو ده د کلیمي تجزیه او شرح نده کړې. چي دا معنا له کومه راوتلې ده؟

(۲۰) د چارلس میسن سفرنامه ۱ تا ۲۳۲ د لندن طبع ۱۸۴۲.
(۲۱) د افغانستان تاریخ ۲ تا ۴۳۷.
(۲۲) ساسانیان، ص ۳۸۵ د میولر د متون سغدي ۱ تا ۱۰۸ په حواله.
(۲۳) تاریخ افغانستان ۲ تا ۴۵۷.

او پر کوم فیلا لوژی تحلیل بناده؟ او څکه چي ده کوم علمي دلیل ندی پیش کړی، نو قول یې سندیت نه لري.

خو د کریستن سن هالینډي پوهاند خبره سمه ښکاري.

او دا کلمه داسي تجزیه کیږي: خش = کش = کښ د هغه قدیم کش تري = کښ توري ریښي څخه دی، چي اخشن = خشن = کښن څني جوړ شوی دی، دوهم جز یې (وړ = ونړ) دی، چي په پښتو فاتح او وړونکی دی، نو کښنوړ = کښنونړ = خشیون = اخشنور ټوله یوې ریښې ته ورځي، چي معنا په پښتو، کښ وړ، یعني کشتریه فاتح (تور کښ فاتح) ده، او د دې (تور کښ وړ) پاچا جنګونه او فتوحات له ساساني فیروز شاه سره مشهور دي.[24]

د دغو هفتالو (ابدالو) څخه چي په زابل کښي پاچهان وو، او په سکو کښي ځانونه جاولی = زاولی بولی، تورامانا (توره من) او د ده زوی مهراکولا (میرکهول، لمر کهول) د (۵۰۰ع) په شاوخوا کښي د هند مشهور فاتحان دي.

دغه مهرا کولا د ابدالیو مشهور فاتح، دوې کتیبې لري، چي د کندهار په شمالي (۴۰) میلۍ روزګان کښي د شالی په دره کښي پر ډبرو لیکلي سوي دي.

د آکسفورډ د پوهنتون د تاریخ استاد ښاغلی بیور دغه کتیبې کتلي، او یوه مقاله یې د پیښور موزیم په مجله کښي پر

(۲۴) ساسانیان، ص ۳۸۴.

لیکلې ده، دی وایي: دغه د روزگان کتیبې له هغو درو نورو هفتالی لیکنو سره چې په توچي (وزیرستان) کښي پیدا سوي، او اوس د پېښور په میوزیم کښي خوندي دی، ډېر مشابهت لري. خو تر اوسه دغه د وزیرستان لیکني ندي لوستلي شوي، خو یوه له دغو څخه په منگولي خط او بله په یوناني خط ده، او دوې په دوو ژبو دي.

د پښتو موزیم نمبر ۴۱ وزیرستاني کتیبه په کوفي رسم الخط څیني عربي کلمات هم لري، چې (اللهﷻ) او (محمدﷺ) پکښي ښکاري، او نور منگولي توري دي.

پروفیسر بیور وایي: د روزگان یوه ډېره چې ښه روښانه ده، په یوناني رسم الخط دا الفاظ پکښي لیدل کیږي:

"باگوس شاهو زاولو مهروز کی"

بیور وایي: دغه پاچا چې نوم یې دلته راغلی دی، هغه د هون پاچا مهرا کولا به وي، چې د (۵۰۰ع) په خوا و شا کښي پاچهي لرله، او د ده اصلي نوم لا تراوسه نه دی معلوم چې څه و؟ د دې الفاظو ترجمه دا ده:

"خدای مقدس پادشاه زابلی مهرا" [۲۵]

اوس موږ دا الفاظ په ژوره کتنه گورو، چې څنگه دي؟

۱. باگو هغه بگه، بغه او د پښتو بگ دی، چې معنی یې عظیم او خدای ده (شرح یې د بغلان په کلمه کښې تیره

[۲۵] د پېښور موزیم مجله، دسمبر ۱۹۵۳م.

سوه) پس له دې کلیمې (س) لیدل کیږي، چې ښاغلي بیور (ری) ورسره زیاتوي، او کلمه (سری) لولي، مگر ښایي چې دغه (س) د (باگو) سره یو ځای. او کلمه (باگوس) (باگویس = باگویز) وي. او دا پښتو (ایز = ایغ = ایس) د نسبت لاحقه Supplix ده. چې معنا یې کیږي: (خدای، الهی، مقدس).

۲. شاهو یا ساهو په پښتو کښي سته. چې کله علم وي او کله صفت. وایي چې دغه کلمه او شاه او شار او شیر او شهر تول له قدیمي کشتریه کښې تور څخه راوتلی دی[۲۶] چې شار د غرجستان او شیر د بامیان او پاچهانو القاب وو[۲۷] او د زابل او کابل د پاچهانو معاصر وو، په پښتو کښي تراوسه شاهوزی او شاهو خیل سته.[۲۸]

۳. زاولو منسوبه کلمه ده زاول ته. چې جاول او جاوله هم تلفظ کېده، او زابل یا زابلستان له غزني څخه د هلمند تر غاړو پوري ځمکه وه. او دغه اوسنی جاغوری او اجرستان او روزگان یې مرکزي سیمي وې، چې کتیبه هم په دره شالي کښي ده، چې له کندهاره د روزگان لار

[۲۶] ایرانشهر د مارکوارټ تالیف.
[۲۷] ابن خرداذ به ص ۳۹ د لندن طبع ۱۳۰۶ه تاریخ الیعقوبي ۳ تا ۱۳۱.
[۲۸] وگورئ: مخزن افغاني د نعمت الله او حیات افغاني او صولت افغاني.

اجرستان او جاغوري او غزني ته پر دغه دره ځي[29] دا د نسبت (و) اوس هم د پښتو په ځينو صفاتو کښې ستة، لکه ښېته - ښېتو، بريت - برېتو، غوړ - غوړو، خو په مکاني نسبت کښې اوس نه راځي.

۴. بله کلمه په دې کتيبه کښې مهروزکي Mihrozki ده. چي د بيور په خيال دا نوم هغه، مهرا کولا، دی.

ما د پښتو ادبياتو په لومړي توک (ص۷۵) کښې تفصيل ليکلی وو، چي کولا په ويدي ژبه د کورنۍ او خاندان معنا لري. اوس موږ (کهول يا کول يا کاله) ورته وايو، دا کلمه د شيخ رضي او شيخ نصر لودی په شعر کښې (کهاله) او د سليمان ماکو په تذکره (۶۱۲هـ) کښې کول وه[30] پښتانه تراوسه هم وايي: پاينده کول (خاندان پاينده) مامد کهول (خاندان محمدزی).

امامهر هم په پښتو (مير، مر، لمر، نور) دی د لورلايي ترينان تراوسه هم لمر (مير) بولي، نو مهرا کولا = ميرکول = د لمر کهول = د لمر له خاندانه دي، دا نوم تراوسه هم په پښتو کښې ډېر مستعمل دي: لکه ميرخان، ميرو، ميرا (مونث: مورا) او هغه زوړ ميرکهول هم اوس ميرگل شوی، او زوړ مفهوم

[29] اريانا، شماره (۶۱) زما مقاله"زوال، کاول".

[30] وگورئ: پټه خزانه، ص ۷۱، پښتانه شعراء لومړی توک ص ۶۵.

يې له اذهانو ځخه وتلی دی، شاه گل (شاه کهول) او ماه گل (مهاکهول) هم دغه رېښې لري.

مگر دلته بايد دا خبره هم وڅېړو: هغه زوړ (مهراکولا) چي په سنسکريت کښې هم و، او د دې کورنۍ پر مسکو کاتو ليکلي دي، څنگه دلته (مهروزکی) سو؟

دا مشکل هم پښتو په ښه ډول حل کوي: په پښتو کښې له پخوا ځخه يو بل نوم دغسې ستة (ميرويس) چي د مردان په سيمه کښې د پښېنور شمال مشرقي خواته يوځای (ميرويس) ستة، او د هوتکو مشهور مشر ميرويس خان کندهاری خو هر څوک پېژني.

دا نوم هم د پخوانو يادگار دی، او پښتانه يې تجليلاً مصغر کوي، ميروسکی، ميروڅکی وايي، او دا شکل کټ مټ هغه دی، چي د روزگان پر ډبرليک ستة.

مير هغه مهر، لمر، آفتاب دی، ويس يا ويسه يا ويسيا د کلي، قبيلې، کورنۍ په معنا په سنسکريت او اوستا کښې هم وو، (ويس پتي) د کورنۍ پتي او ساتونکی وو[31] او د گيگر الماني محقق په قول په ريگويدا کښې هم ويس (ټبر، کورنۍ) ته ويل کېده[32] نو ميرويس هم کټ مټ هغه (مهراکولا) او مير

[31] کيمبرج هستري آف انډيا ۱ تا ۹۱

[32] د شرقي ايرانيانو تمدن ۱ تا ۲۶۶ د دې کليمې تفصيل وگورئ: تاريخ ادبيات پښتو ۱ تا ۷۷.

Digital Library

کول دی، چي معنا يې هغه د لمر کورنۍ ده، او ميروسکی د دې کليمې تصغير دی، چي داسي تجليلي مصغرات پخوا ډېر وو، او شرح به يې وروسته وسي.

له دې ليکنې څخه داسي ښکاري: چي مهروسکی = ميرويس = ميرکهول = ميرکولا (ميراګل د پښتنو هفتاليو (ابداليو) يو خدای او مقدس پاچا وو، او دوی هغه وخت خپل پاچا ته د تقدس په نظر کاته، او القاب يې (خدای، الهی) وو.[۳۳]

دا چي زه دغه کتيبه پښتو ته نږدې بولم، يو بل ګرامري دليل هم لري، د دغو کليماتو ترکيب او نښلونه د پښتو پر اصولو سمه ده، تر اوسه هم د پښتو ګرامر يوه مسلمه قاعده دا ده: چي صفت يا صفات تر موصوف دمخه راځي، خو په فارسي کښي دا قاعده بالعکس ده، په پښتو وايو: تور آس، چي په فارسي "اسپ سياه" ورته وايي.

[۳۳] د دې کتيبې تفصيل د بيور د مقالې په فارسي ترجمه کښي ولولئ، سروش د کراچي طبع ۱۴ اګست ۱۹۵۹م، د دې ډبرليک پر لوړه خوا يو څو عربي توري هم ښکاري، چي (حسن) يې لوستل کيږي، خو بله کلمه هم خرپول يا خرپوست ښکاري، ګمان کوم چي دا به هغه ملک تاج الدين حسن سالار خرپوست وي، چي د غور د تولک حکمران و، او په (۶۲۱ه) قاضي منهاج سراج د ده په امر اسفزار ته تللی و، (طبقات ناصري ۱ تا ۶۹۸) مګر دا توري ښايي چي تر ۶۰۰ه وروسته ليکل شوي وي، ځکه چي د خط ډول يې د دغو وختو دی.

په دغه کتيبه کښي هم ټول صفات ترخپل موصوف دمخه دي:

"خدای شاه زاولی ميروڅکی"

درې صفته ترخپل موصوف دمخه دي، او داهم ښايي چي د ژبې د ساختمان اثر وي، د دغې کتيبې په مقابله کښي د بغ دت بن بغ کرت، د پارس د يو شاه (۲۲۰ق م) د سکې ليک وګورئ، چي صفات ټوله تر موصوف وروسته دي.

"بغ دت، پر ترکه، زی بغی، بغ کرت"[۳۴]

يعني: بغ دت (بغداد، د شاه نوم) پر ترکه (د کورنۍ نوم) زی (از يعني زوی) بغی بغکرت (خدای بغکرت، چي د پلار نوم يې دی).

دا وو زموږ هغه دلايل چي د پښتو څرک مو د اسلام په لومړيو زمانو کښي ځني وايستلې، اوس به نو راسو خپل اصلي مطلب ته چي د لويکانو يا لاويکانو کورنۍ ده.

لويکان څوک وو؟

د دې کورنۍ تاريخ هم لکه هغه نوري کورنۍ، ډېر څرګند نه دی، فقط د (لويک يا لاويک) نوم ذکر سوی دی.

لنګورته ډېر مشهور انګليسي سکه شناس مورخ ليکي:

[۳۴] سبک شناسي ۱ تا ۱۳۰ د تهران طبع.

Digital Library

د (۲۶۰هـ) په شاوخوا کښي د غزني محلي حکمران (شاه لاویک) بلل کېده، خو د ده شخصیت مجهول دی. د کابل د هندو شاهانو سره متحد و. او دا گمان کیږي چي دی به هم هندو و. بیا نو بلکاتگین د سامانیانو له خوا پر غزني غالب شو. او په (۳۵۹هـ) یې لومړی پلا دلته سکه ووهله. تر "بلکا" وروسته "پیری" د غزني پاچا سو. چي د "لاویک" او د کابل هندوشاه سره متحد وو. خو چي سبکتگین په (۳۶۷هـ) له پروانه پر ده حمله وکړه. غزني یې ځني وینو.[۳۵]

دغه "لویک" یو سړی نه و. بلکي لویه کورنۍ وه. چي په غزني او گردیز او نورو شاوخوا ځایو کښي سلطنت کاوه. او د کابل شاهانو او د زاول د رتبیلانو سره متحد وو. او مؤرخانو یې ذکر داسي کړی دی:

(۱)

ابو سعید عبدالحی بن ضحاک بن محمود گردېزی. چي د (۴۴۰هـ) په شاوخوا کښي ژوندی و. د یعقوب لیث صفاري په احوال کښي داسي لیکي:

"یعقوب غزني ویناوه. او بیا گردېز (گردیس) ته ولاړ. او د ابو منصور افلح بن محمد بن خاقان. د گردیز له امیر سره یې جنگ وکړ. خو دې امیر لس زره درهمه جچه ومنله. بیا نو

(۳۵) اسلامک انسایکلو پیدیا. د لندن طبع ۲ تا ۱۵۴

یعقوب بلخ په (۲۵۶هـ) کال ونیو. او د هغه ځای نوشاد (نوشار) یې وران کړ".[۳۶]

دغه افلح د گردیز امیر هم له دغو "لویکانو" د کورنۍ و. چي شرح په یې وروسته راسي.

(۲)

د نظام الملک په سیاست نامه کښي چي د (۴۸۵هـ) تالیف ده، د الپتگین جنگونه له کابلي او غزنوي امیرانو سره راوړي او وایي چي الپتگین د بامیان له امیر سره چي (شیرباریک) نومیده جنگ وکړ، او دغه شیر یې ونیو بیا یې نو وباخښه. وروسته یې پر کابل حمله وکړه، او د کابلشاه زوی یې ونیو. دا د کابل شهزاده د "لویک" زوم و. او د غزنین امیر "لویک" هم وتښتېد، سرخس ته ولاړ.[۳۷]

له دې روایته ښه معلومیږي، چي د دې کورنۍ نوم (لویک) و. او د دوی خپلوي له کابلشاهانو سره هم ښکاري. الپتگین په (۳۵۱هـ) غزني له "لویک" څخه نیولی و. او بیا چي په (۳۵۲هـ) دی مړ سو. او زوی یې اسحاق د غزني پاچا سو نو "لویک" بیا پر غزني حمله وکړه. خو ساماني پاچا. منصور بن نوح د اسحاق په مرسته و. نو غزني بیرته اسحاق ونیو.

(۳۶) زین الاخبار، ص ۶ د تهران طبع.
(۳۷) سیاست نامه، ص ۱۲۲ د تهران طبع.

gital Library

د اسحاق تر مرگ وروسته په (۳۶۵هـ) امیر "پیری" د ده پرځای پر غزني کښېنوست، مگر د غزني خلکو بیا امیر "لویک" راوغوښت، او لویک د کابلشاه د زوی په کومک پر چرغ (د کابل جنوبي خوا ته د لوگر پر سیمه) حمله وکړه، خو دلته امیر سبکتگین دوی مات کړل، او پخپله په ۲۷ د شعبان (۳۶۶هـ) د غزني پر تخت کښېنوست.[۳۸]

(۳)

منهاج سراج جوزجاني (۶۸۵هـ) د سبکتگین په احوال کښې داسي لیکي: الپتگین غزنی او زاولستان فتح کړه، او امیر "لاویک" یې له غزني ځخه ویوست، تر اتوکالو، وروسته چي الپتگین مړ سو، او زوی یې اسحاق پاچا سو، نو دی له "لاویک" سره ونښت خو مات سو او بخارا ته ولاړ، ده له منصور بن نوح ځخه کومک واخیست، بیا راغی او غزنی یې ونیو. او تر ده وروسته ملکاتلگین پاچا سو. او تر ملکا وروسته امیرپیري (پری) کښېنوست، خو خلکو بیا "لاویک" راوغوښت، "لاویک" د کابل شهزاده (په کومک) له ځانه سره راوست، مگر

[۳۸] افغانستان تر اسلام وروسته (خطي) ص ۶۹ د حبیبي تالیف، او اسلامک انسایکلو پیډیا لومړی ټوک د افغانستان آرټیکل.

په چرخ کښې امیر سبکتگین پر دوی حمله وکړه، او ډېر یې ووژل، دوه پیلان یې هم ځني ونیول.[۳۹]

د طبقات ناصري په مختلفو نسخو کښې دغه نوم "انوک" هم راغلی دی، چي صحیح نه ښکاري، او دغه اخیرنی "لویک" چي په چرخ کښي د سبکتگین له لاسه مات سو، هم په دوو نومو ابوبکر او ابوعلي لاویک بلل سوی دی، او داسي ښکاري چي مسلمان و، خو له دغو درو ډول (لاویک، انوک، لویک) ځخه وروستنی املا صحیح ده.

(۴)

محمد بن علي بن محمد بن حسن بن ابوبکر شبانکاره چي مجمع الانساب یې په (۷۲۵هـ) لیکلی دی هسي وایي:

"الپتگین د بامیان تر نیولو وروسته کابل ته راغی. په دې وخت کښې د غزني ملک یو کافر و. چي "لویل" (لویک) نومیده، ده خپل زوی د (۳) زرو لښکرو سره مقابلې ته راواستاوه، خو الپتگین د لویک زوی ونیو، خلعت یې ورکړ، خپل پلار ته یې ولېږه، چي په تا اړه نه لرم، د هندوستان غزا له ځم. خو هغه کافر سلامي نه سو، نو الپتگین هم غزنی محاصره کړ. پس له دوو میاشتو یې ونیو. او تر ځلورو میاشتو وروسته "لویک" او د ده زوی چي د غزني په کلا کښې وو. ونیول سوه،

[۳۹] طبقات ناصري ۱ تا ۲۶۸ د حبیبي طبع، کوټه.

مگر چي دوی ظاهراً مسلمان شول، نو الپتگین هم ایله کړل. خو د دوی زړه پاک نه وو، هندوستان ته وتښتېدل او له هغه ځایه یې لښکر راوست، د دې پلا الپتگین د دوی مقابلې ته سبکتگین ورولېږه، او دوی یې مات کړل. د ېرش پیله یې هم څني ونیول، او "لویک" وتښتېد.

دا انتخاب د مجمع الانساب له یوې قلمي نسخې څخه دی، چي د "لویک" پرځای یې د غزنې د ملک نوم "لویل" هم لیکلی دی، مگر دا نوم هم کاتبانو مسخ کړی دی، چي اصل یې هغه "لویک" و.

دا نوم د پښتو (لوی) تجلیلي مصغر دی، چي په مختلفو لهجو کښي ډېر تورې اوړي: (لوی، لوای، لاوی، ل وی) ویل کېږي، د طبقات ناصري لاویک او د سیاست نامي لویک دواړه صحیح دي، او د یوې کلیمي دوې لهجې دي، مگر (انوک) ښایي چي د کاتبانو غلطي وي.[40]

---

[40] دا تاریخي پښتو کلمه (لویک) هر کله ناپوهو کاتبانو د نابلدۍ په سبب مسخ کړې او رنگ رنگ یې لیکلې ده، د دهلي د سلطان ناصرالدین محمود په دربار کښي یو مشهور فارسي ملک الکلام فخرالملک عمیدالدین لویکی مستوفي جمیع ممالک هندوستان (متولد ۶۰۱هـ متوفي تر ۶۸۳هـ دمخه) تېر سوی دی، چي د دغي لویکي کورنۍ له پاتو خلکو څخه و، او د ټول هند مستوفي الممالک هم و، او پخپل عصر کښي عمید "لویکي" بلل کېده، مگر دا کلمه هم کاتبانو مسخ کړه، او په کتابو او تذکرو کښي نونکي، تولکي، بومکي، لوبکي، دیلمي وکښله سوه (وگورئ: بزم مملوکیه ص۲۰۳ او د فارسي قدیم شعرا د دکتور اقبال حسین تالیف) د منتخب التواریخ مؤلف عبدالقادر بن ملوکشاه بداوني خو دغه

لوي په پښتو عظیم او بزرگ او مشر او سردار ته وایي، اوس هم لویان د قوم مشران او سرداران بولي. او دا هم لکه رتبیل او شیر او کیدار او کشتري د کورنی لقب او تجلیلي نوم و.

وروسته چي د لویک پښتو شعر راوړم، تاسي ته به ښکاره سي، چي په هغه کښي لویان، لویا هم راغلي دي، او دا نوم (لویک) د (لوی) تصغیر دی، چي دا تصغیر هم په پخوانو زمانو کښي عام رسم و، او خاص بیا د شاهي کورینو په نومو کښي رواج و.

د پختیا پښتانه تراوسه هم د افغانستان شاهي کورنۍ پایندک یا پایندک کهول بولي، ځکه چي دوی د سردار پاینده خان له اولادې څخه دي.

کلمه صحیحه (لویکي) لیکلې وه، مگر د منتخب په چاپي نسخه (د کلکتې طبع ۱۸۶۸م) په اول جلد ۷۰ صفحه کښي تولکي، او په ۹۶ صفحه کښي نونکي، او په دریمه صفحه کښي لویکي چاپ سوه.

په کراچي کښي د ښاغلي دکتور کرنل رشید سره یوه د منتخب التواریخ مصوره صحیحه نسخه سته، چي غالباً د مولف په عصر کښي لیکل شوې ده، هلته پر (۱۵ورق) باندي په واضح ډول عمید "لویکي" او بیا مگر دا نسبت دغسي لیکلی شوی دی، نو ښکاري چي نورو تذکره نگارانو دا کلمه غلطه لوستې او مسخ کړې ده بعضو پوهانو ویلي دي: چي دا کلمه تولکي ده، او تولک د دیلم یو ښار وو.

صحیحه خبره دا ده، چي نه تولک په دیلم کي وو، او نه عمید تولکي دی، بلکه دا کلمه په صحیح شکل (لویکي) او دا شاعر دغي قدیمي کورنۍ ته منسوب وو، او ځکه چي په هند کښي په سنام کښي اوسېدی، نو سنامي هم بلل شوی دی.

په تاریخي نومو کښي هم دغه تصغیر ډېر دی: بارک، اڅک، سنک، ختک، هوتک، شیتک، د پښتنو د نیکونو درانه نومونه دي، زمرک، شیرک، ببرک، خیرک او داسي نور ډېر نومونه تراوسه هم په پښتنو کښي سته. د سلطان محمود مشهور وزیر حسنک هم دغسي نوم و، د دغو لویکانو زماني ته نږدې ځیني تاریخي نومونه هم داسي وو، مثلاً فور د هندوستان شاه وو،[41] چي د مجمل التواریخ مولف، ملک الملک هندوان بللي دي[42] او البیروني هم په تحقیق ماللهند او فردوسي په شهنامه او رشید الدین په جامع التواریخ کښي هم فور راوړی دی، دا نوم د مهابهارت په ترجمه کښي پرج و، چي پلوتارک یوناني مورخ (پروس) لیکلی، او عربي مورخانو هم فور ملک الهند راوړی دی.[43]

خو ابوالفرج روني (د لاهور فارسي شاعر) د غزني د یو شاه په مدح کښي وایي:

تیغ تو بقهر بستده باج — ازخیل ختا وخان ایلک
ادرارتو خورده خان و قیصر — مامور تو بوده "رای فورک"[44]

(۴۱) تاریخ بیهقي ۱ تا ۱۰۰.
(۴۲) مجمل التواریخ ص ۱۰۸.
(۴۳) تاریخ الیعقوبي ۱ تا ۱۱۶ طبع نجف ۱۳۵۸هـ.
(۴۴) دیوان روني، ص ۶۵ د تهران طبع ۱۳۰۴ ش.

بل دغسي تجلیلي مصغرُ نوم مهروز کښي (میرویسک) دی، چي دمخه مو د روزګان د کتیبې په شرح کښي د هغه اصل او کیفیت ولوست. دغسي هم خودویکه (خدایک) هم دمخه ذکر سو، او ابن خرداد به هم د قدیمو شاهانو په نومو کښي غوزک، نیزک، فورک راوړی دی.[45]

نو په دغه ډول لویک هم د لوی تجلیلي مصغر شکل دی، چي د پښتنو د نوم ایښولو له عامه رواجه سره هم سم دی، دا چي دوی شاه ته شاهک یا شاهو وایي، یا بابا ته بابک او بابکو وایي، دا سپکتیا نه ده، بلکې د عزت او احترام او تجلیل او تحبیب علامه ده.

د لویکانو یو پښتو بیت

مرحوم بازمحمد کندهاري قادري چي د کراچي په ملیر کښي خانقاه و، ده د ډېره غازیخان په بلوڅو مریدانو کښي یو فارسي کتاب ګوتی مونډلی و، چي د سر او پای پاڼې یې لوېدلي وې، نو ځکه د کتاب د مولف نوم او د لیکلو تاریخ یې نه وو ښکاره، خو د خط او کاغذ له لیدني څخه ما دا تخمین کاوه، چي باید د (۹۰۰هـ) په شاوخوا کښي لیکلی سوی وي، خط یې اخرني نسخ و. اکثرو حروفو یې ټکي نه درلودل. هره (چ) په (ج) او پ (ب) او ګ (ک) لیکلي و، او داسي ښکارېده،

(۴۵) المسالک الممالک د ابن خرداد به، ح ۴۱.

Digital Library

چي ليکونکی به يې په ژبه نه پوهېدی، او ډېر کلمات يې مسخ کړي وو، يا دا چي منقول عنها نسخه به دغسي مغلوطه وه.

دا کتابګوټی يو څو حکايات وو، چي موضوع يې د شيخ سرور د کراماتو بيان و، چي اوس يې فقط ۳۳ پاڼي پاته وې.

د کتاب ژبه او د فارسي ليکلو ډول يې داسي و، لکه د غزني او غوري دورې فارسي نثر، چي ښايي د ۶۰۰هـ په حدودو کښې به تاليف سوي و.

د دې کتابګوټي نورو حکاياتو د تاريخ له نظره، کوم اهميت او قيمت نه لاره، صرف د هغه شيخ د کراماتو حکايات او هغه هم له عقله ليري غرايب او خوارق وو. دا کتاب په ۱۹۵۷م ماته د کتلو لپاره هغه مرحوم راکی، چي تر کتني وروسته مي بيرته ورکړ، نه پوهېږم چي بيا څه سو؟

د دې کتابګوټي پر (۱۵) پاڼي باندي يو حکايت ليکلي وو. چي د تاريخي لحاظه ډېر مهم و. نو هغه ما کټ مټ نقل کړ. او پس له دوو کالو اوږدې مطالعې او پلټني موفق سوم چي هغه په حقيقي ډول ولولم، او مبهم کلمات يې سم وليکم.

دلته هغه حکايت لومړی په هغه اصلي املا راوړم، او خپلي څېړني پر زياتوم، چي زما په فکر د پښتو ادب په تاريخ کښې ډېره بها لري، او يو قيمتي ګران اثر دی.

حکايت (په اصلي املاء)

ابوحامدالراولي را در تاريخ غزنه از حسن صغاني روايت است: که در بلده غزنه بر داب بامبان مسجديست عظيم، که آنرا مرلت افلخ لويک خواندندی، واين بيحانه عظيم بود، که وحومر لويک برحدمت رسل وکابلساه کرده بود.

جون بسرش خانان به مسلمي آمد، صنم لويک را نيارست شکستن، وانرا دران مرکت بزمين اندر کرد وبتالو سيمينه درنهاد، کابلان ساه خجل اين بيت فرستاد بلستان خلجيه که لويک کفت:

بزم کزن سحيد لويک لوی انو بويلا لوما
کسه تر ببرا غلوم بلوم مملا تيزيو بملا

خانان باز بکيش هندوان ساه شد، و جون نيسه او افلخ بشانی بنست محانه لويک برکند و مزلت بکرد.

جنين روايت کنند: جون سلطان سخی سرور باين مزلت شد کفت: "بوی صنم شنوم نيک ديد و کشف سدس، زمين برکافت و صنم لويک برکشيد، درمالوت سيمينه نهاده، انرا بشکست وسيم رابنای مسجد داد وبکرامت ان ولی الله، بوی کفر وهندوی از شهر غزنه برجاست" (ورق ۱۵ خطی)

څکه چي د دې کتابګوټي نوم ماته نه دی معلوم، او نه يې مؤلف څرګند دی، نو زه د موضوع په لحاظ دا کتاب

(کرامات سخي سرور) بولم، او هرځای چي (کرامات) یاد سي، مقصد به دغه کتاب او دغه حکایت وي.

سپړنه

اوس د دې حکایت یوه یوه کلمه سپړم، او تجزیه یې کوم:

۱. ابوحامد؟ دا کنیت ښکاره ویل کیږي، خو زه ابوحامد نه پېژنم چي څوک و؟ د رجالو او تاریخو په کتابو کښي ماته نه سو معلوم.

۲. دوهمه کلمه په اصل کښي (الراولي) ده، چي زما په خیال صحیحه (الزاولي) ده، "زاول" یا زابل د غزني د سیمي قدیم نوم و، د الزاولي په نسبت ډېر مولفان او مشاهیر تېر سوي دي، مثلاً قاضي شهاب الدین دولت ابادي مشهور عالم او مفسر د عمرالزاولي لمسی و،[۴۶] او دا هغه قدیم زاول دی، چي د روزگان په ډېر لیک کښي هم راغلی دی، نو ابوحامدزاولی د زابلستان د سیمي سړی و.

۳. تاریخ غزنه؟ په دې نوم کوم کتاب ماته نه سو معلوم، د کتاب شناسی اکثره کتابونه ما وکتل، خو د تاریخ غزنه، په نامه کوم کتاب مولفانو نه دی ذکر کړی، او نه ابوحامدزاولی پېژني، ښایي چي دا یو نوم ورکی کتاب

(۴۶) سبحة المرجان ص ۳۹.

Digital Library

او مؤلف وي، چي د هند په مځکه کښي به لیکل سوی وي، ځکه چي حسن صغاني هم د هند یو مشهور عالم او ژبپوهاند و، چي شرح به یې وروسته ولیکم.

یو کتاب د تاریخ ملا محمد غزنوي په نامه پېژنم، چي شیخ عبدالرحمان بن عبدالرسوم چشتي (متوفی۱۰۹۲هـ) دغه کتاب درلود، او ده (۱۰۳۲هـ) پخپل کتاب "مرآة مسعودی" کښي له دغه کتابه اقتباسات وکړل، دی وایي چي ملا محمد غزنوي د سلطان محمود سره هند ته راغلی، او دغه تاریخ یې لیکلی دی.[۴۷]

دا شیخ عبدالرحمان چشتي د هند مشهور مؤلف او د "مرآة الاسرار او مرآة مسعودی" او نورو ډېرو کتابو خاوند او ثقه صوفي دی، چي دروغجن نه ښکاري، او د ده په وخت کښي لا هم تاریخ ملامحمدغزنوي موجود و، چي مرحوم محقق شیراني یې هم ذکر کړی دی.[۴۸]

مگر داسي ښکاري چي د ملامحمد غزنوي تاریخ به له دې تاریخ غزنه څخه بېل وي. ځکه شیخ عبدالرحمان چشتي تصریح کوي، چي ملامحمد د سلطان محمود معاصر و، یعني د (۴۰۰هـ) په شاوخوا کښي به ژوندی و، مگر دغه ابوحامد خو

(۴۷) پرشین لتریچر ۱۰۷۲ د ستوري تالیف، د لندن طبع.
(۴۸) تنقید شعرالعجم ص ۵۷ د دهلي طبع.

Digital Library

لـه حسـن صـاغاني څخـه دا حکايـت اورېـدلی دی، او امـام صاغاني د (۶۰۰هـ) د شاوخوا سړی دی.

۴. حسن صاغاني يا صغاني؟ د لاهور يو خورا لوی عالم او د عربي ژبي امام تېر شوی دی، د کرامات په اصلي نسخه کښي (صنعاني) ليکل شوی، او دا نسبت غلط دی، صحيحه املا يې صاغاني يا صغاني ده، چي د چغاني معرب دی، او دغه چغان يا چغانيان د آمو درياب شمالي خواته يوه لويه سيمه ده.(۴۹)

امام حسن صاغاني (صغاني) په (۵۷۷هـ) په لاهور کښي زېږېدلی، او په غزني او بغداد کښي د علومو تحصيل کړی، او مخصوصاً په عربي ژبه کښي امام و، چي په عراق او مصر او حجاز کښي هم شهرت لاره، او ډېر مولفات لري، دی په (۶۵۰هـ) په بغداد کښي وفات سو، او قبر يې په مکه کښي دی، مشهور تاليفونه يې دا دي: کتاب الشوارد فی اللغات، شرح القلادة السمطيه، کتاب المفتعال، کتاب العروض، مشارق الانوار، مصباح الدجي، الشمس المنيره، شرح البخاري، درة السحابه، کتاب الفرايض، العباب الذاخر چي يو عربي ناتمام قاموس دی.(۵۰)

(۴۹) حدود العالم، د تهران طبع.

(۵۰) سبحة المرجان ص ۲۸، تذکره علمای هند، ص ۴۸، بزم مملوکيه ص ۲۸

د کرامات په دغه حکايت کښي چي د حسن صغاني څخه رانقل سوی دی دا ثابتيږي، چي دغه کتاب پس له (۶۰۰هـ) تاليف شوی دی، ځکه چي دغه وخت د حسن صغاني د ژوند زمانه ده.

اما دا چي حسن صغاني د غزني په احوال خبر و، او د ده روايت به ثقه وي که يه؟ د ده خبره له دې سببه پخه ښکاري، چي امام حسن صغاني د خپل علمي تحصيل يوه دوره په غزني کښي تېره کړې، او د غزني په مدرسو کښي يې لوست کړی وو.(۵۱)

د امام صغاني يو ډېر مهم کتاب العباب دی، چي خطي نسخې يې په استانبول کښي دي، او يوه عکسي نسخه يې د کراچي د اسلامي تحقيقاتو په کتب خانه کښي هم سته، امام صاغاني په دې کتاب کښي د عربي لغاتو په مقابل کښي ځيني فارسي کلمات هم راوړي، او وايي چي په "لسان غزنويه" يې دا بولي يا دا، او ما په غزني کښي له خلکو څخه اورېدلي دي.(۵۲)

له دغو خبرو څخه ښکاري: چي امام صاغاني پخپله په غزني کښي اوسېدلی، او د دغه ښار په أحوال او ژبه ښه بلد و، نو ځکه د ده روايت ثقه ګڼو.

(۵۱) وګورئ: د حسن صاغاني احوال، معارف اعظم ګرهـ، ۱۹۵۹م د مولوي عبدالحکيم ليکنه او معجم المطبوعات، ۲-۱۲۸.

(۵۲) د العباب د خطي نسخې عکس.

Digital Library

۵. برداب بامبان؟: دا کلمات هم کاتبانو مسخه کړي دي، زما په خيال يې صحيح دا دي: "بردرب باميان" يعني د باميان پر دروازه، چې د غزني ښار پخوا ځلور دروازې درلودې، او يوه يې "باب الباميان" وه،[۵۳] داسې ښکاري چې د غزني شمالي دروازه "باب الباميان" يا "درب باميان" بلله کېده، چې باميان ته به له دغې دروازې ځخه لار تله:

۶. مرلت؟ دا کلمه په دغه حکايت کښې لومړۍ پلا (مرلت) او بيا (مرکت) ليکلې ده، گمان کوم چې دواړه ډولونه يې غلط دي، او د نسخې د کاتبانو د ناپوهۍ له لاسه مسخه شوې ده، او اصل يې (مزگت) دی د (مسجد يست عظيم) له تعبيره هم دا ښکاري، چې دا کلمه اصلاً (مزگت) وه، او دوه نور شکلونه يې ممسوخ دي.

مزگت په قديمه فارسي کښې د عربي (مسجد) په معنا راغلی دی، او ښايي چې مسجد هم د دغې کليمې معرب وي، او د دې کليمو ريښه هم د پښتو نمزدک او مزدک سره مشترکه ده،[۵۴] چې دا مزدک د پښتو په پخواني ادب کښې د مسجد په

[۵۳] احسن التقاسيم د مقدسي ص ۳۰۳.
[۵۴] شرح يې وگورئ: د پښتو ادب تاريخ ۱ تا ۶۹.

معنا و، او اوس هم د مروتو قبايل مزدک مسجد ته وايي[۵۵] اسدي طوسي د فارسي پخوانی لغت ليکونکی وايي: "مزگت بپارسي مسجد باشد".[۵۶]

۷. افلخ لويک؟ د کرامات د دې حکايت په استناد يو لوی مسجد د غزني د باميان په دروازه کښې و، چې (مسجد افلخ لويک) يې باله، او دا مسجد لومړۍ پلا د افلخ نيکه (خانان) جوړ کړی وو، او د لويک له کورنۍ ځخه لومړۍ پلا دغه (خانان) مسلمان شوي و، خو دی بيرته مرتد سو، او تر ده وروسته بيا د ده لمسی (نبسه) افلخ دا مسجد د غزني د باميان په دروازه کښې جوړ کړ، او دا ځای دمخه بتخانه وه.

دا افلخ لويک، ظاهراً هغه افلح دی، چې د ده ذکر دمخه ما د زين الاخبار گرديزي په حواله وکړ، مگر د گرديزي په خطي نسخه کښې دا نوم افلح بن محمد بن خاقان راغلی دی، چې کنيت يې ابومنصور و.[۵۷]

له دې ځخه ښکاري: چې د دغه افلح (افلخ) پلار محمد پوره مسلمان سوی، او اسلامي نوم يې و، مگر د محمد پلار

[۵۵] د مروتو کسرونه، ص ۸۶ د پښتو اکاډمی طبع.
[۵۶] لغت فرس ۵۱ د تهران طبع.
[۵۷] زين الاخبار، ص ۶.

Digital Library

خاقان (چې په دې حکایت کښې خانان راغلی دی) او لا بت پرست وو، چې بیا مسلمان، او وروسته بېرته مرتد سو.

که څه هم ګردېزي دغه ابو منصور افلح د لویکانو له کورنۍ څخه نه دی بللی، خو د کرامات روایت دا ښکاره کوي، چې دی هم لویک و.

اما د دې "لویک" نوم د ګردېزي په نسخو کښې افلح، او د کرامات د ناقصې نسخې په املا (افلخ) دی، ښایي چې د ګردیزي ضبط صحیح وي، ځکه چې افلخ نه په عربي نه په پښتو او نه په فارسي کومه معنا لري، او نه داسې نوم بل ځای لیدل سوی دی، ښایي چې د دې کورنۍ د لومړي پلا اسلام قبلولو په مناسبت د ده نوم افلح ایښوول سوی وي، چې د عربي له "فلاح" څخه ریښه لري، او هم ګمان کېږي، چې دا مسجد د غزنې د اسلامي زمانې لومړی مسجد و.

۸. بیحانه؟ دا کلمه دوه واره بیحانه او محانه لیکلې شوې ده، چې غالباً بتخانه ده، قرینه یې هم وروسته د "صنم" کلمه ده، چې ګویا دلته دمخه یوه لویه بتخانه وه، او هلته یو لوی بت هم و، چې هغه یې هم "لویک" باله "صنم لویک".

دا نکته مه هېروئ، چې په دغو زمانو کښې شاهانو د معبودانو رنګ موندلی و، او د دوی مجسمې او بتونه به په بتخانو او معبدو کښې پراته وه، د بغلان په اورتون کښې هم د

شاهانو بتونه او مجسمې ولاړې وې، او د روزګان له کتیبې څخه هم ښکاري چې پاچا، الهی القاب لرله، او خلکو د تقدس په سترګه ورته کتل، نو ښایي چې دغه بت هم د لومړي "لویک" و، چې یو قسم معبود ګڼل کېده، او چې مسلمانان غالب سوه، او خانان یا خاقان مجبوراً مسلمان سو، ده به د خپل سلف بت نه سو ماتولای، نو یې په سیمین تابوت کښې هلته ښخ کړ، چې هم د بت شکنو مسلمانانو له لاسه محفوظ پاته سي، او هم یې خاوري ونه خوري.

۹. وجویر لویک؟ د کرامات په خطي ناقصه نسخه کښې داسې لیکلي دي: خو زه ګمان کوم چې دا کلمه به (وجویر) وي، چې ښایي دا لویک به هم د کابلشاهانو او رتبیلانو معاصر او د دوی له خپلوانو څخه و، د دغه "لویک" په نامه اوس هم یوه لویه سیمه د غزني جنوب غربي خواته پرته ده، چې اجرستان یې بولي او منهاج سراج جوزجاني "وجیر" او "وجیرستان" لیکلې ده، چې په غوري دوره کښې د غوري سلطنت یو مشهور ولایت و،[۵۸] په غزنوي دوره کښې هم یوځای د غزني له سیمو څخه "هجویر" و، چې د کشف المحجوب لیکوال او مشهور صوفي علي بن عثمان هجویري غزنوي (متوفی حدود ۴۹۵هـ) هم دغه ځای ته منسوب و، او په کتاب کښې ځان مکرراً هجویري

(۵۸) طبقات ناصري ۱ ص ۳۹۳، ۳۹۶، ۴۱۶، ۴۳۶ وغیره د حبیبي طبع، کوټه.

igital Library

غزنوي بولي[۵۹] او د شهزاده دا راشکوه په قول هجویر د غزني له محلاتو څخه و.[۶۰]

نو (وجویر، هجویر، وجیر) د یوه اوسني اجرستان مختلفي املاوي دي چې دا ځای د وجویر لویک په نامه مشهور دی، او تراوسه هم سته، یا ښایي چې دغه نوم قدیم وي، او دغه لویک ورته منسوب دی.

۱۰. بر حدمت رسل وکابلساه؟ دا کلمات هم مسخه سوي دي او صحیح ډول یې داسي و "بر خدمت رتبیل وکابلشاه" یعني وجویر لویک دغه بتخانه د کابلشاه او رتبیل لپاره جوړه کړې وه.

رتبیل د هغو شاهانو عمومي لقب و، چې د دوی سلطنت د عربو د فتوحاتو د وختو په لومړۍ هجري پېړۍ کښې له زابله تر سیستانه رسېدی، او د سبکتگین تر عصره یې دوه نیم قرنه مسلسل په دغو سیمو کښې د اسلامي لښکرو سره جنگونه کول.

داسي ښکاري چې د رتبیلانو او زاولي شاهانو او کابلشاهانو په منځ کښې خپلوي او دوستي وه، ځکه هغه وخت چې چیني سیاح هیون تسنگ زابلستان ته راغی، نو کابلشاه له

(۵۹) کشف المحجوب د لینن گراډ طبع.
(۶۰) سفینة الاولیا، ص ۵۶ د هند طبع.

ده سره تر زابلستانه ولاړ، او بیا بیرته د خپل مملکت سرحداتو ته وگرزېد.

لکه کننگهم چې حسابلی دی، هیون تسنگ له هنده بیرته د اټک او بنو او اپوکین (افغان) پر لار غزني ته په ۲۵ جون ۶۴۳ع کال راورسېد[۶۱] چې د هجري سنې (۲۴هـ) کال دی، نو ښایي چې د غزني د لویکانو پاچهي هم د اسلامي هجري سنې په ابتدا کښې شروع سوې وه، چې د سبکتگین تر عصره (۳۶۵هـ) موجوده وه.

مگر د رتبیل کلمه مؤرخانو په ډول ډول رانقل کړې او د هر کتاب کاتب بیا هم پسني مسخه کړې ده: رتیل، رتپیل، رتبال، زنبیل، زنیل وغیره، چې د تاریخ سیستان او مجمل التواریخ محشي مرحوم ملک الشعراء بهار خراساني دغه کلمه د فارسي (زنده پیل) څخه جوړه شوې (زنتبیل یا زنبیل) شمېرلې ده.[۶۲]

مگر روارتي وايي: دا نوم د هندي "رنتهبیل" یا "رتن پال" تصحیف دی[۶۳] خو عربي مورخانو لکه بلاذري او یعقوبي او طبري او مسعودي دغه کلمه (رتبیل) ضبط کړې ده، چې د کلیمې اصلي شکل هم دغه دی، او جمع یې رتابله ده، لکه

(۶۱) د هند پخوانی جغرافیه ۱ تا ۲۶۶.
(۶۲) د تاریخ سیستان حواشي ص ۹۱ او د مجمل حواشي ص ۴۲۲.
(۶۳) پر افغانستان ځیني یادابنتونه، ص ۶۳.

"قیاصره" نمارده، کیاسره، فراعنه، تراکمه، افاغنه او نور حتی دا نوم په عربو کښي هم مشهور و، د عربي شاعر فرزدق چي د رتبیلانو معاصر و، د سلیمان بن عبد المالک په مدح کښي وایي:

وتراجع الطرداء اذوتقوا بالامن من رتبیل والشحر[۶۴]

د دغه بیت په استناد ها نوم یقیناً (رتبیل) و، نه بل څه، چي وروسته عربو دا نوم د علم په ډول پر خپلو زامنو هم ایښود، مثلاً رتبیل بن صالح یو مشهور محدث و، چي د ده نوم زبیدی د قاموس په شرح کښي د "الرتبل" تر مادې لاندي راوړی دی[۶۵] او علامه ذهبي له ده څخه ډېر احادیث رانقل کړي دي.[۶۶]

له دغو روایاتو څخه ښکاري، چي د کلمې اصلي شکل هم (رتبیل) و نه بل څه[۶۷] ځکه چي (زنتبیل) په لوړ بیت کښي نه ځائیږي، او د قصیدې وزن ورخرابوي، او که یې (زنبیل) فرض کړو، نو بیا د "الرتبل" په ماده کښي نه راځي، بلکې دغو لغویانو د زنبیل ماده جلا راوړې، او هلته یې زنبیل کوم علم یا لقب نه دی ښوولی.

[۶۴] دیوان الفرزدق ص ۳۲۵، المعرب دجوالیقي ص ۱۶۳.

[۶۵] تاج العروس، د الرتبل ماده.

[۶۶] مشتبه النسبه د علامه ذهبي.

[۶۷] تفصیل یې وګورئ: د دکتور بلوڅ مقاله، سروش کراچي، جون ۱۹۵۸م.

ګمان کوم: چي د دغي کلمې اخرنی جز (بیل) به لکه راوړتي چي وایي، د هغه "پال" سره نژدې وي، او (رتپیل) به وي، ځکه د قدیمو نومو د اخر "پال" له پالل څخه دی، خو پالل او پیلل دواړه د پښتو په لهجو کښي سته، او (رتو) هم په هندي نومو او هم په اوستا کښي لیدل کیږي.

په ګاتها کښي د روحاني مشر او بزرګ مینوي په معنا و، او د زرتشت لپاره هم د صفت په ډول استعمال شوی، او پخپله زرتشت هم ردجهان بلل سوی دی[۶۸] په فارسي کښي هم (رد) د هوښیار او خردمند په معنا و، فردوسي وایي:

بپوشید درع سیاوُش رد
زره راګره پر کمر بند زد

او هم دغه کلمه ده، چي په سنسکریت کښي د میني رب النوع او زهره ستوری او عشق او محبت ته وایي[۶۹]

په پښتو کښي د دې کلیمې ریښه په راتو کښي سته، چي د ښځي نوم دی، یعني روحاني محبوبه، او مینوي معشوقه، او د نرو نوم راتګل همدغسي دی (رات = رت = روحاني مشر او محبوب) ګل هغه تاریخي کولا او کهول دی.

[۶۸] فروردین یشت ۱۵۲ بند.

[۶۹] د ډنکن فوربس هندي قاموس ص ۴۲۶.

Digital Library

معنا يې ده: د محبوب مشر له کهوله، خو ملايانو دا نومونه معرب کړي دي: راحتو؟ راحت گل؟

نو د دغه تاريخي لغوي تحليل په سيوري کښې (رتپيل) ډېر ښکلی پښتو نوم دی، يعنې د عشق پالونکي، مينه ورمشر، يا د ميني د رب النوع پالونکی، او عربانو حق درلود، چي دا ښکلی ادبي نوم واخلي او پر خپلو زامنو يې کښېږدي.

۱۱. بسرش خانان؟ د کرامات حکايت د وجوير لويک زوی خانان بولي، او په ناقصه خطي نسخه کښې دا نوم خانان دی، خو د گرديزي د زين الاخبار په خطي دوو نسخو کښې چي اوس په لندن کښې دي، دا نوم لکه دمخه چي وويل سوه خاقان دی، په پښتو کښې د خاقان نوم نه دی رواج، مگر خانان ډېر دی، خاص بيا د رگون او راولسنان په ملاخيلو قبيلو کښې، ښايي چي کاتبانو خانان په گرديزي کښې خاقان کړی وي، چي يو مشهور نوم و.

په هر صورت خانان يا خاقان د "وجوير لويک" زوی و، چي لومړی پلا له دې کورنۍ څخه مسلمان سو، او د غزنې د باميان د دروازې بتخانه يې مسجد کړ، او د لويک بت يې هلته ښخ کړ، خو دی بيرته مرتد سو، په دې جمله کښې (بسرش) د فارسي (پسرش) دی.

۱۲. کابلان ساه؟ چي صحيح يې کابلان شاه دی، او دا د هغه کابلشاه يو بل شکل دی، چي کله کله په ځينې تاريخي کتابو کښې هم دغه شکل راغلی دی، مثلاً ابن خرداد به د شاهانو په سلسله کښې "کابلان شاه" هم ياد وي[۷۰].

۱۳. خجل؟ د کرامات په ناقصه خطي نسخه کښې دغسي ليکلي دي، او داسي ښکاري، چي دا له کابلشاهانو څخه د يوه نوم و، دا نوم د تامل وړ دی، چي اصل يې څه و؟ زه داسي گمان کوم، چي دا نوم (خنچل) و، ځکه چي پخوانو مؤرخانو هم دا نوم راوړی دی: احمد بن واضح يعقوبي (متوفي ۲۹۲هـ) ليکي، چي المهدي خليفه په (۱۶۳هـ) کال ځينو شاهانو ته سفيران واستول، او دوی يې خپل اطاعت ته راوغوښته، چي اکثرو يې د المهدي اطاعت ومانه، يو له دغو شاهانو څخه ملک کابلشاه و، چي دی يې "حنخل" باله.[۷۱]

دا کابلشاه چي د (۱۶۳هـ) په حدود کښې ژوندی و، د يعقوبي په تاريخ کښې د ده نوم (حنحل) دی، چي د کرامات په نسخه کښې (خجل) ليکلی، او دواړه سره ليري نه دي، او داسي ښکاري، چي کاتبانو تصرف پکښې کړی دی.

(۷۰) المسالک الممالک، د ابن خرداذ به، ص ۱۷۰.

(۷۱) تاريخ اليعقوبي ۳ تا ۱۳۱ د نجف طبع ۱۳۵۸هـ.

Digital Library

لومړی توری په کرامات کښې (خ) او دوهم په یعقوبي کښې (ن) او دریم (ج) او اخرنی په دواړو کښې لام دی، نو له دې څخه (خجل) جوړېدای سي، چې زما په تخمین به دا کلمه اصلاً (خنچل) وي، ځکه چې په عربي او فارسي قدیمو نسخو کښي د (ج او چ) فرق په رسم الخط کښي نه و.

که دا نوم تجزیه کو، داسي به سي: خن چل، خن د خان مخفف دی، لکه په پښتو کلمه ختنما کښې، دا نوم په کاکړو کښي تر اوسه سته، خان + تما یعني د خان له تومني او پښته څخه، تما پخوانی کلمه ده، چې په اوستا کښې هم وه، لکه گئوتما (د گئو له تومني = بودا)[72] او مرتم = مردم (مړ - تما) یعني د مړو له تومني، چې په اوستا کښې هم (مرته) یعني مردنی و[73] یا سپین تما چې د زردشت د کورنۍ نوم و.[74]

دغسي نور ډېر کلمات سته چې په اخر کښې تما (تومنه، ختېه، کورنۍ) راغلې ده، نو ختنما هم د خان تومني او د خان له ختې او متکبر او مغرور او اصیل په معنا دی، د پښتو خانگل (خان + کهول) هم کټ مټ دغسي نوم دی.

پر دغه اساس د خنچل لومړۍ ټوټه هم (خن) د خان مخفف دی، لکه چې ځني پښتانه خانمړي هم خنمړي او خانگل

[72] د دکتور جولیوس کتاب بودا د ۱۹۰۵م طبع.
[73] یشها ۲ تا ۴۲.
[74] یسنا ۱۹.

هم خنگل بولي.

دوهمه ټوټه یې (چل) ده، چې په پښتو طرز، سلوک، رفتار ته وایي، ملا میران کندهاري شاعر ویلي و:

نه په "چل"دعشق پوهیږي نه یې زده دی
لغــــوړن مـــــچ دی بونیـــــږي رقیـــــب

نو "خنچل" یعني د لوړو عالي او خاني سلوک خاوند، چې داسي سړی حتماً باید پښتون او پښتو ژبی وي.

۱۴. بلسان خلجیه که لویک گفت: دا لویک نه دی معلوم چې نوم یې څه و؟ خو داسي ښکاري چې خنچل کابلشاه، دا بیت د "لویک" له خولې رالېږلی دی، او ښایي چې دغه "لویکْ" له خنچل سره په کابل کښې و. ځکه چې د دې دوو کورنیو خپلوي په تاریخي روایانو کښي دمخه ثابته سوه، نو ممکنه ده، چې دا "لویک" هم د خنچل خپل وي.

اما دلته د غور خبره دا ده: چې "لسان خلجیه" کومه ژبه وه؟ زما سره ډېر تاریخي او ژبني دلایل سته چې خلجي دغه اوسنی غلجي دی، چې له قدیمه د غزني په غرو او رغو کښي اوسي، او د زاولستان پخواني خلک دي، دلته به زه په لنډه یوځو دلیله راوړم چې دا خبره لږ څه ښکاره سي:

خلجي او غلجي یا غلزي په اصل کښي (غرزي =

Digital Library

کوهزاد[75] يعني د غرو خلک، چي دا کلمه په غرج، غرچه، او غلچه او نورو ډيرو تاريخي کلماتو کښي سته، او کله (غ) په (خ) هم اوړي، او غلجي، خلجي سي.

د هند "خلجيان" چي په پېړيو يې هلته سلطنت کړی دی، دغه پښتانه غلجيان وو، د دوی په نوم ډېر ځايونه هم سته، لکه: خلج (په روزگان کښي) خلج (د هلمند د ناوي)[76] خلج (د غزني) چي ياقوت هم په معجم البلدان(۲ تا ۳۸۱) کښي خلج غزني ته نژدې د زابلستان له سيمو څخه ښودلی دی.

د قبايلو او ځايو په نوموکښي کله (خ) په (غ) اوړي لکه خرخيز - قرغيز او دغور اوسنی ساغر، چي منهاج سراج ساخر ضبط کړی دی، او اصلاً "سورغر" و.[77]

دا خبره چي خلجيان د چنگېزخان د زوم خالج خان له نسله دي، او محمدقاسم فرشته د نظام الدين احمد بخشي هروي له طبقات اکبري رانقل کړې ده[78] تاريخي صحت نه لري، ځکه دا نا ممکنه ده چي پس له (۶۲۰هـ) د چنگېزخان له

(۷۵) د شاهنامې په ملحقاتو کښي د کک کوهزاد حال سته، چي د دغو افغانانو مشر و، او دوی د زابل د سيمو په غرو کښي پراته وو، دغه کوهزاد کټ مټ د (غرزي) فارسي ترجمه ده. (د شهنامې ملحقات ج۵، ص ۳۳)

(۷۶) دا خلج، اصطخري هم د هلمند په ښارو کښي ياد کړی دی (اصطخري، ص ۲۴۵)

(۷۷) طبقات ناصري ۱ تا ۳۸۷ د حبيبي طبع، کوټه.

(۷۸) تاريخ فرشته ۱ تا ۸۸.

عصره بيا تر اوسه په (۶۰۰) کاله کښي د يوه سړي له نسله په ميليونونو خلک او قبايل پيدا سي.

خلجيان يا غلجيان خو درې قرنه تر چنگېز دمخه په دغو ځايو کښي ساکن وو، او ډېر شهرت يې لاره، د حدودالعالم مؤلف په (۳۷۲هـ) کښي وايي: "د غزني په اطرافو کښي خلج، ترکان (دا کلمه غلطه چاپ شوې ده خلخ) پراته دي. او تر بست او گوزگان او بلخ او تخارستانه پونده دي، او ورشوي او د خرځايونه او ډېر پسونه لري".[79]

تر ده دمخه بل اسلامي جغرافياوال ابن خرداذ به (۲۳۰-۲۳۴) هم د خلجيه نوم اخلي، او وايي چي خرلخ ترکان طراز ته نژدې د ژمي هستوگني لري، او هم دوی ته نژدې د خلج (خلجيه) د ژمي ورشوي دي.[80]

ابراهيم بن محمد اصطخري (۳۴۰هـ) وايي:

"خلج يوه ډله ترکان وو، چي خورا پخوا د هند او سيستان تر مينځ د غور شاته راغلي، پسونه يې لرل. کالي او ژبه او کړه وړه يې لکه د ترکانو داسي وو"[81]

ځيني مستشرقان په دې عقيده دي، چي دغه غلجي د هفتاليو بقايا دي، مارکوارټ وايي: "خلج يا خولچ د هفتاليو

(۷۹) حدودالعالم، ص ۶۴ د تهران طبع.

(۸۰) ابن خرداد به، ص ۲۸.

(۸۱) اصطخري، ص ۲۴۵.

Digital Library

قبائيلو پاتي برخي دي، چي په شامي کتابو کښي په (۵۵۴م) Khwlas راغلي"[۸۲] او بيا په (۵۶۹ع) کال سفير ريمرچوس دغه کلمه خو لير راوړي ده. او دا نظريه موږ کښ مښ د محمد بن احمد خوارزمي په کتاب کښي (۳۷۰هـ) هم وينو، دی وايي: خلج او کبجيه[۸۳] تورکان (دا کلمه غلطه کنجينه چاپ شوې ده) د هياطله له پاتيشونکو څخه دی، چي په تخارستان کښي دشان او شوکت خاوندان وو.[۸۴]

دا خلجيان له افغانانو سره يوځای مؤرخانو ياد کړي دي، او داسي ښکاري چي دوی ډېر سره نژدې او يو قام وو، ابو نصر محمد بن عبدالجبار عتبي (۴۱۵هـ) د سبکتګين په فتوحاتو کښي ليکي: "افغانيه او خلج ده ته ايل او په زور يې په خدمت کښي داخل کړه سوه"[۸۵] چي ابن اثير هم کښ مښ دغه روايت راوړی دی.[۸۶]

---

[۸۲] ايرانشهر، تر ۲۵۱ وروسته.
[۸۳] دا د بيهقي کيچي او د منهاج سراج کوچي، او د عربو قفص، او د شاهنامې د ملحقاتو کوچ، او د ارمني مؤرخ موسس کلن کتوتس: کمچک هفتاليت، او اوسني کوچي دي.
[۸۴] مفاتيح العلوم، ص ۷۲
[۸۵] تاريخ يميني، ص ۲۶.
[۸۶] الکامل، ۸ تا ۳۴۸.

مينارسکی په صراحت سره وايي: دغه خلج تورکان او د اوسنيو غلجو افغانانو اسلاف وو، او بارتولد او هيګ هم په اسلامي انسائيکلو پيډيا کښي دغسي ويلي دي.[۸۷]

دا خبره يقين ته نژدې ده: چي خلجي يا غلجي او ابدالي به له پخوانو هفتاليانو او زابلي پاچهانو سره نژدېوالی لري، ځکه چي دغه هفتاليان (هياطله) هم په دغه زابلستان کښي چي اوس هم غلجي او ابدالي اوسي، پاچهان وو، او پر سکو، چي د دې پاچهانو شکلونه کښل سوي دي، هم کښ مښ د دغو اوسني پښتنو کړه وړه ته ورته دي، جګي پزي، غټې سترګي، ګڼ وېښتان، قوي بدنونه يې عيناً د پښتنو دي، او لکه ميسن چي ليکي: د نورستان پخوانو کافرانو مطلق پښتانه پخپله ژبه اودل Odal بلل، چي دا کلمه هغه هفتل (ابدالي) ده (د ميسن سفرنامه، صفحه ۸ جلد ۱ طبع لندن ۱۸۴۲ع) احمدشاه ابدالي وايي:

ټوله يو دي که غلجي دي که اودلي
ښه هغه چي آئينه د زړه صفا ده

نو خلج يا غلجي د هغو تورکانو او غزانو له نسله نه دي، کوم چي په غزنوي دوره کښي او بيا د سلجوقيانو په زمانو کښي خراسان ته راغلي وو، بلکې تر اسلام دمخه چي کوم

---

[۸۷] د مينارسکي حواشي پر حدود العالم، ص ۳۴۸ د اکسفورډ طبع.

Digital Library

هفتالي اريائي اقوام په تخارستان او زابلستان کښي وو، زموږ غلجيان به دهغو سره خپلوي لري، او د دې غلجو حملې پر هند د هفتاليو سره شروع سوي، او تر (۸۰۰هـ) پوري دوام لري، چي د دوی غتي شاهنشاهۍ هم په هند کښي وې، او اسلام يې تر بنگاله خپور کړی و، او د دوی له نومو سره د (خان) لقب هم د (هون) د کليمې اوښتی شکل دی، ځکه چي (هـ) په (خ) اوړي لکه قديم هوارزم، اوسنی خوارزم، د تورکو هانم او زموږ خانم.

د دې خبري لپاره هم موږ تاريخ سندونه لرو: مثلاً د تورکو معروف لغوي محمود کاشغري (۴۶۶هـ) ليکي:

"غزان ۲۴ قبيلې دي، مگر د "خلجيانو" دوې قبيلې په دوی کښي ځانونه نه شميري او بيلي دي".[۸۸]

همدغه مؤرخ د تورکانو په قبايلو کښي د "خلج" يا خلجيانو ذکر کوږت نه کوی، او ځکه چي دی پخپله تورک او په ژبه او عنعناتو يې پوه و، نو د ده قول په دې بابت کښي مستند او قديمتر دی.

محمد بن نجيب بکران (د ۶۰۰هـ حدود) داسي ليکي:

"خلج قومی ازترکان از حدود خلج بحدود زابلستان افتادند ودر نواحی غزنين صحرا يست آنجا مقام کردند، پس بسبب گرمی هوا، لون ايشان متغير گشت وبسياهی مايل شد

[۸۸] ديوان لغات الترک ۳ تا ۳۰۷.

وزبان نيز تغير پزيرفت ولغتی ديگر گشت، وخلج را مردمان به تصحيف خلج خوانند".[۸۹]

له دې څخه ښه ښکاري، چي دغه خلجيان له تورکي قبايلو څخه په دغه وخت کښي بېل وو، او د خلخ او خلج تر مينځ التباس او تصحيف موجود و، منهاج سراج هم طبقات ناصري کښي د خپل عهد ډېر ملوک په هند کښي ښيي خو هغه چي تورکان دي، هغه ترک بولي، او هغه چي خلجيان دي، خلجي يې بولي، چي د غور له گرمسيره هلته تللي او پادشاهی يې جوړي کړي وې، لکه ملک خان خلج، محمد بختيار خلجی، محمد شيران خلجی، علي مردان خلجی، حسام الدين عوض حسين خلجی، عياث الدين خلجي[۹۰] او ډېر نور خلجي مشاهير چي له ترکانو بېل وو، حتی ضياء برنی د هند مؤرخ (د ۷۵۸هـ حدود) پخپل تاريخ فيروز شاهي کښي يو خاص فصل لري، چي بايد شاهي د تورکانو وي، خو هغه وخت چي ملک جلال الدين خلجی د دهلي پر تخت کښېنوست، نو دی ليکي: چي خلک ډېر متاثر وو، چي څنگه يو خلجی د تورکانو پر تخت کښېنستلای سي؟ دلته داسي ليکي:

"ملک خلجيان شهريان را بغايت دشوار نمود".[۹۱]

[۸۹] جهان نامه، ورق ۱۷ خطي، د مينارسکي په حواله.
[۹۰] طبقات ناصري ۱ تا ۴۹۵ وروسته، د حبيبي طبع، کوټه.
[۹۱] تاريخ فيروز شاهي، ص ۱۷۳ د کلکتې طبع.

Digital Library

له دغي خبري څخه هم دا ښکاري: چي خلجیان، تورکان نه وو، که نه وي نو ولي به خلکو د تورکانو د تخت و تاج پر ضیاع افسوس کاوه[۹۲] بلکه دغه خلجیان چي په هند کښي د مدنیت او سلطنت یو ښکلی اثر پر ایښی دی، په اصل او نسب د افغانستان له غلجیانو څخه وو.[۹۳]

بارتولډ وايي:

"له څلورمي هجري پېړۍ څخه مو‌ږ خلجیان د افغانستان په جنوب کښي د سیستان او د هند تر منځ وینو، او دوی د هغو ترکانو پښتانه شوي بقایا دي، چي د اصطخري په قول په قدیمو زمانو کښي دلته راغلي وو، او دغه اوسني پښتانه غلجي چي د ترنک او ارغنداو په لوړه وادي کښي اوسي، هم له دغه نسله دي".[۹۴]

نو دغه تورکان چي په قدیمو زمانو کښي زابل ته راغلي وو، هغه هفتالیان (هیاطله، هون) وو، چي یو نیم زرکاله دمخه له پښتنو سره ګډ، او دلته د پښتنو د اکثریت په سبب بالکل پښتانه سوي وو، او کوم وخت چي دوی په هند کښي سلطنتونه جوړ کړل، بالکل پښتانه وو، او پښتنو دغه خپل خلجي ګڼل،

(۹۲) خلجیان تورکان نه وو، د دې تفصیل وګورئ د هند د تاریخ د کانګرس رویداد ۱۹۳۹م.

(۹۳) تذکره بهادران اسلام ۲ تا ۳۳۱.

(۹۴) اسلامي انسائیکلو پیډیا، ۳ تا ۸۷۶.

مثلاً: خوشحال خان خټک، سلطان جلال الدین خلجي (۶۸۹-۶۹۵هـ) په صراحت سره غلجی ګڼي او وايي:

بیا سلطان جلال الدین پر سریر کښېناست
چي په اصل کښي غلجي د ولایت و[۹۵]

له دغو ټولو تاریخي اسنادو څخه دا ثابتیږي، چي خلجیان پښتانه وو، او دغه اوسنی د غزني دغرو او رغو غلجیان دي، چي د جهان نامي د مؤلف په قول یې ژبه هم بېله وه، او هغه نو دغه پښتو ده، چي تراوسه هم د ټولو غلجو ژبه ده، او د کرامات په دغه حکایت کښي هم "لسان خلجیه" بلله شوې ده، او د دغه "لویک" ژبه هم پښتو وه، ځکه چي دغه بیت پښتو دی، او وروسته به یې ولولئ:

۱۵. هندوان ساه؟ دا کلمه هندوان شاه ده، په پهلوي او قدیم فارسي ادب کښي هندوان، هند ته ویل کېده[۹۶] د شاهنامې[۹۷] په ملحقاتو کښي چي د زابلي افغانانو او د دوی د مشر کک کوهزاد قصه راغلې ده، داسي وايي:

(۹۵) د خوشحال خان خټک کلیات ص ۶۶۹، د حبیبي طبع، کندهار.

(۹۶) سبک شناسي ۲ تا ۲۷ د تهران طبع.

(۹۷) دا ملحقات د فردوسي نه دي، بلکه کوم بل شاعر پس له (۶۰۰هـ) په شاهنامې پوري نښلولي دي. خو قصې یې بالکل له تاریخي اصالته خالي نه ښکاري.

که نزدیک زابل بسه روزه راه — یکی کوه بد سر کشیده بماه
بیکسوی او دشت خرگاه بود — دگردشت زی هندوان راه بود
نسته دران دشت بسیار کوچ — زافغان ولاچین وکرد وبلوچ [98]

دلته مقصد دغه د ارگون او وازي خوا لوی دښت دی، چي د هند خوا ته د گومل او کورم له درو څخه لاري وي، او کوچ هم هغه کېچي او کبجينه دی، چي تراوسه هم غلجيان کوچي بلل کيږي، او دوی کيږدۍ (خرگاه) له دغه دښته د اباسين غاړو ته په ژمي کوچ کوي.

ابو منصور موفق بن علی هروی (د ۳۶۰هـ حدود) وايي:

"وآن دیگر داروها کی به هندوان موجود است، ازاین دیگر اقلیمها نیابند" [99]

نو هندوان شاه، د هندوستان شاه و.

۱۶. نیسه؟ دا کلمه نبسه ده، چي اوس يې په فارسي نواسه او په پښتو لمسی، نمسی، نوسی بولي، بيهقي د دغي کلمې مفرد نبسه او جمع يې نبسگان راوړي [100] د يوه زاړه فارسي تفسير په خطي نسخه کښي چي په کيمبرج کښي سته، هم نبسه راغلې ده "و اورا فرزند دا ديم ونبسه برسر" (ورق ۳۴ب) فخر مدبر مبارکشاه ليکي:

[98] د شاهنامې ملحقات، ج۵ ص ۳۳، د تهران طبع.
[99] الابنیه عن حقایق الادویه، ص ۱ (خطي).
[100] تاريخ بيهقي، ص ۲۲۱ تا ۶۷۳ د تهران طبع.

Digital Library

"سند نبال نبسه شاه کابل از پایان هندوستان باز آمده بود". [101]

امیر خسرو وايي: صفت ذات او همین نه بس است، که رسول خدای رانبس است.

څکه چي افلح د گرديزي په قول، د خاقان (خانان) لمسی و، نو دا لکمه حتماً نبسه ده، او د اصل (نیسه) معنی نه لري، او د بيهقي له استعماله هم ښکاري، چي په غزني کښي مروجه وه.

۱۷. بشاني بنست؟ دا جمله غالباً داسي ده: بشاهي بنشست، يعني پر شاهي کښېنوست، او شاهي په پهلوي او لومړنۍ فارسي کښي د سلطنت او مملکت په معنا هم و. [102]

وروستني کلمات داسي دي: بتخانه لويک برکند و مزگت بکرد، يعني د لويک بتخانه يې ورانه کړه، او پر ځای يې مسجد جوړ کړ.

۱۸. سلطان سخي سرور: دا سړی د هند او پنجاب په سيمو کښي ډېر شهرت لري، او د مشهورو اولياؤ په ډله کښي شميرل کيږي، مفتي غلام سرور لاهوري ليکي: د ده نوم سيد احمد او مشهور په سخي سرورسلطان و، د ملتان له وليانو څخه دی،

[101] آداب الحرب والشجاعه، ص ۲۸ د لاهور طبع.
[102] سبک شناسي ۱ تا ۴۲۹.

Digital Library

چي خلک يې "لکهـ داتا" بولي، او نسب يې حضرت علي (کرم الله وجه) ته رسيږي، د پلار نوم يې سيد زين العابدين و، چي د ملتان په کرسۍ کوټ کښي ساکن و، او د عايشي کهوکهري سره يې واده وکړ، او سيد احمد او عبدالغني دوه زامن ځني پيدا سوه، دغه سيد احمد په بغداد کښي د حضرت عبدالقادر جيلاني (رح) او شهاب الدين سهروردي (رح) حضور ته ورسيد، او بيا يې په لاهور کښي له محمد اسحاق لاهوري څخه علوم ولوستل، وروسته مفتي لاهوري د ده کرامات شميري، او د شهادت تاريخ يې د شاه کوټ د غره سره سره چي اوس يې مزار هم هلته دی په (۵۷۷هـ) ګڼي.[۱۰۳]

دا سيد احمد د خپل روحاني سطوت او شکوه له رويه په "سلطان" مشهور سوی و، دی پسله شيخ علي هجويري د هند په خاوره کښي د اسلام خورا لوی مبلغ دی، حتی چي د هندوانو قبايل په جالندهر کښي خپل ځانونه تر اوسه هم "سلطاني" او ده ته منسوب بولي[۱۰۴] او په عيسوي پنځلسم او شپاړسم قرن کښي دغه سلطاني فرقه ډېره مشهوره وه. او د پنجاب جاټ ټول سلطاني وو، چي دوی به د فروري په منځ کښي د سخي سرور زيارت له، ډېره غازيخان ته راتله. خو د سکهانو د حکومت په وختو کښي ديوان ساون مل د ملتان حاکم دوی منع کړل، تر

(۱۰۳) خزينة الاصفيا ۲ تا ۲۴۸.

(۱۰۴) د جالندهر ګزټير، ص ۱۲۱.

نولسمي پېړۍ پوري چي د لودهياني او جالندهر ګزټير ليکل کېدی، دغه سلطاني هنود موجود وو.[۱۰۵]

دا سخي سرور چي د حضرت عبدالقادر جيلاني رحمه الله عليه (۴۷۰ - ۵۶۱هـ) او د شيخ شهاب الدين سهروردي (۵۳۹ – ۶۳۲هـ) معاصر بلل سوی دی، په هغو سيمو کښي چي دخراسان د خلکو د تګ او راتګ لاري وې، يعني په ملتان او ډېره غازيخان کښي اوسېد، نو ځکه پښتانه هم د ده مريدان وو، او ښايي چي دی پخپله هم د لوست لپاره، غزني ته راغلی وي، ځکه چي دغه وخت د غزنويانو دوره وه، او غزني د علم ثقافت او تصوف مرکز و.

د کرامات د دغي ناقصي نسخي څخه ښکاري، چي دغه کتاب خاص د ده پر کراماتو ليکلي سوي و، او ټول حکايات يې هم د ده په خوارقو اړه لري، چي يو مثال يې دغه موجود حکايت، او د غزني په مسجد کښي د "لويك" د بت کشف کول او له مځکي څخه را ايستل دي.

۱۹. باين مزلت؟ دا کلمه هم يقيناً مزګت ده، مزلت معني نه لري.

۲۰. کشف سدس؟ دا کلمه شدش ده، يعني ده ته کشف سوه.

۲۱. درتالوت؟ صحيح ډول په اوسني املا ولولئ:

(۱۰۵) آب کوثر، ص ۹۱.

Digital Library

۲۲. از شهر غزنه پرجاست؟ برجاست دلته معني نه ورکوي، دا کلمه برخاست ده، اوس دا حکایت په صحیح ډول په اوسنی املا ولولئ:

"ابوجامدالزاولي را درتاریخ غزنه، از حسن صغاني روایت است: که در بلده غزنه بر درب بامیان مسجد یست عظیم، که آنرا مزگت افلخ (افلح؟) لویک خواندندی، و این بتخانه عظیم بود، که وجویر لویک، برخدمت رتبیل وکابلشاه کرده بود.

چون پسرش خانان (خاقان) به مسلمی آمد، صنم لویک را نیارست شکستن، وانرا دران مزگت بزمین اندر کرد، وبتابوت سیمینه درنهاد.

کابلان شاه خنچل، این بیت فرستاد بلسان خلجیه، که لویک گفت:[۱۰۶]

خانان (خاقان؟) باز هندوان شاه شد، و چون نبسه او افلخ (افلح؟) بشاهي بنشست، بتخانه لویک برکند و مزگت بکرد. چنین روایت کنند:

چون سلطان سخي سرور، باین مزگت شد گفت: بوی صنم شنوم، نیک دید و کشف شدش، زمین برکافت و صنم لویک برکشید درتابوت سیمینه نهاده، انرا بشکست وسیم را (به) بنای

[۱۰۶] د دې بیت صحیحه املا او معاني به وروسته راشي.

مسجد داد، وبکرامت آن ولی الله، بوی کفر وهندوئی از شهر غزنه برخاست. (ورق ۱۵ خطي)

د خلجي ژبې پښتو بیت

اوس به دغه د "لسان خلجیه" د بیت الفاظو ته ځیر شو، ګمان کوم چې دا پښتو دي داسې:

په زمـي ګزنـه ښخيـد لويـک لويـانو بويلـه لويـا
کښه تور به براغلوم (بلوم؟) مملـه تيزيـو پـه مـلا

د دې بیت هره مصرعي پنځلس هجاوي لري.

۱	۲	۳	۴	۵	٦	۷	۸	۹	۱۰	۱۱	۱۲	۱۳	۱۴	۱۵
په	زمي	گز	نه	ښه	خيد	لو	یک	لو	یا	نو	بو	يله	لو	یا
کښه	تور	به	برا	غل	وم	به	لوم؟	مم	له	تی	ز	يو	په	ملا

په اوسنی املا داسې کیږي:

په زمـي غزنـه ښخيـد لويـک لويـانو بايلـه لويـا
کښه تور به براغلوم (بلـوم؟) مملـه تـازيو پـه مـلا

د کلماتو تحلیل:

۱. زمي: دغه اوسنی مځکه او د فارسي زمین ده، دا کلمه عیناً په فارسي پخواني ادب کښې په دغه شکل سته، فخرالدین ګرګاني (۴۴۶هـ) وايي:

Digital Library

چو این مایه نبودی رستنی را
نبودی جانور روی "زمی"را(۱۰۷)

نظامي وايي:

اساسیکه د آسمان و"زمی"است
باندازه قدرت آدمی است

اسدي طوسي (متوفي ۴۶۵هـ) وايي:

زمین جای آرام هر آدمی است
همان خانه کردگار "زمی" است(۱۰۸)

په اوستا کښې زم (مځکه) او په پهلوی زمیك د اسمان په مقابل کښې و(۱۰۹) او زمیاد د مځکې او ودانۍ پرښته وه(۱۱۰) داسي ښکاري چي زمی پخوا په پښتو کښې هم وه، چي وروسته زمکه یا مځکه د پهلوی، زمیك، ته نژدې ښې جوړه سوه.

۲. گزنه: په اصل کښې (کزن) ده، چي د گزنه = غزنه ناقصه املا ده دا کلمه په سغدي ژبه (گزنك) او د معاني په

(۱۰۷) ویس و رامین ۳.
(۱۰۸) فرهنگ دهخدا، ص ۶۶.
(۱۰۹) یشتها ۸، ۱۳، ۹۵
(۱۱۰) مزد یسنا و ادب فارسي. ص ۴۳۲.

کتابو کښې گزن او معنا یې خزانه ده(۱۱۱) او په سنسکریت کښې کجن یا جگن وه، چي عربو هم دغه کلمه معربه کړه، ابو منصور موهوب بن احمد بن محمد الخضر جوالیقی (۴۶۵ تا ۵۴۰هـ) لیکي: الکنز: فارسی معرب و اسمه بالعربیه مفتح،(۱۱۲) نو د عربي کنز د فارسی گنج معرب شکل دی(۱۱۳) چي قدیم شکل یې گزنه = گنزه = غزنه و.

په فارسي کښې مرغوزن یا مرغزن (گورستان) ته وايي، او دغه قدیمه ریښه لري (مړ + غزن = خزانه مردگان = گورستان چي دا کلمه په هراتي فارسي کښې وه،(۱۱۴) امامي هروي وايي:

آن جهانداری که گشت اندر نبرد
مرغزار از زخم تیرش، مرغزن

منو چهری وايي:

وقت صلحش کس نداند "مرغزن"
از مرغزار وقت خشمش کس نداند

(۱۱۱) سلطنت غزنویان ۳۵۷ د پروفیسر بن ونیست په حواله.
(۱۱۲) المعرب من الکلام الاعجمي، طبع دارالکتب المصریه ۱۳۶۱هـ.
(۱۱۳) سواء السبیل الی معرفته المعرب والدخیل، طبع لاهور ۱۹۰۳هـ.
(۱۱۴) طبقات الصوفیه، ص ۲۱۳ خطي.

Digital Library

مرغزار از مرغزن،[۱۱۵] نوګزن = غزن: مجمع او مخزن ته وايي، چي د غزنه قديم نوم ګزنه په پښتو کښي و، او دا يې څکه ګزنه باله، چي په دې کوټ کښي به تل د شاهانو خزانې محفوظې وې، او غزنه د ګزنه د کليمې وروستنی لغوي تحويل دی.

۳. سحيد لويك؟ دا کلمه هم د "لويك" بت د ښخولو او مځکي کينلو (کافت) په قرينه، چي په دې حکايت کښي ذکر شوی دی، د پښتو (ښخيد) ده، له ښخ او ښخول څخه چي د مفرد غايب صيغه ښکاري، او اوس موږ وايو (ښخ سو) ګمان کوم چي د (ښخيدل) مصدر پخوا پخپله مستقيم مشتقات درلوده، او (ښخ کيدل) د ژبي د وروستني فتور نخښه ده - او د صيغې اخير (يد) د فارسي له هروي لهجې سره ډېر نږدې دی. چي پخوا د مفرد غايب لپاره راتئ: مثلاً وی نان خورديد (وی نان خورد)احمد استاد محمود ايد (احمد استاد محمود است).

نو ښخيدلويك هم دغه معنا لري: ښخ سو لويك، د خواجه عبدالله انصاري په طبقات الصوفيه کښي چي په هروي لهجه دی، ډېر داسي مفرد غايب صيغې سته.[۱۱۶]

(۱۱۵) ديوان منوچهري، ص۶۶.
(۱۱۶) د طبقات الصوفيه فرهنګ د حبيبي ليک.

۴. لوی انو: په اوسنی املا (لويانو) ده، له دې څخه هم ښکاري، چي د (لويك) د کلمې ريښه هم (لوي) وه، او پښتنو دوی (لويان) هم بلل، دا کلمه اوس هم سته، مثلاً: د کلي مشران او لويان سره راغونډ شول.

کريم داد وايي:

پر غريبو چي تېری کا
لوی د نشي هسي لوی

۵. بويلا: دا هم د اوسني (بايله) قديم تلفظ دی. بايلل او بويلل (باختن) په يوه معنی دي، تر اوسه د غرو پښتانه (بويلا) وايي يعني (باخت)، او دا د پښتو د لهجو اختلاف دی، چي د ږغېږو توريو Vowels په ويلو کښي لري، او لکه چي ما دمخه وويل: په قديمو نښانو کښي د مسيدو او وزيرو او اپريدو د لهجو او ادا ډېر اثار ښکاري، بويلا (بايلووله، بايلو، بايله) ماضي صيغه ده، چي په فارسي (باخت) ورته وايي.

۶. لويا: اوسني لوی، د هغه لوی له ريښې څخه پر قديم ډول اسم حالت دی، پخوا داسي کلمات ډېر وو، خو اوس لږ دي، مثلاً اوس موږ خندا، ژړا، رڼا، نڅا وايو، خو څغلا، شنړا، څلا، زرغا، زلما، ښکلا، ملا نه وايو، حال دا چي دغسي ډېر کلمات په پخوانۍ پښتو کښي

Digital Library

وو، او پـه پخوانـو اشـعارو کښـې مسـتعمل دي[۱۱۷] وګورئ په لومړۍ مصرعی کښې لويان، لويا دواړه لـه يوې ريښې دي، او دا ثابتوي، چي د (لويك) لقب هم لـه دغي ريښې ځخه راوتلی دی.

۷. کسه تر؟ دا کلمه کښا تر = کښه تور وه، لومړۍ توته يې کښه له کښل څخه ده، او دوهمه کلمه (توره) ده، چي په ترکيب کښې (ه) حذفيږي، لکه تورن، توريالی.

د توري کلمه په قـديمو نومو کښـې خورا تينګـه ريښـه لـري، لکـه دمخـه ذکـر شـوي (تورامانـا = تـورمن) او تـروجن پـال (تورجن پالونکی) او کشتريه چي په سنسکريت او زړه پاړسو او سغدي او اوستا کښـې عموماً د پاچا او حکمـران او جنګـي او توريالي په معنا وه، او د شاه، شار، کشـور کليمي هم لـه دغـي څخه راوتلـي دي او د پيـر روښـان پـه خيرالبيـان کښـې (تـورکښ) راغلې ده.[۱۱۸]

سر الکسـندر بـرنس Burnes تـر ۱۸۳۶ع کـال دمخـه د اباسين پـه هنـد (پخـواني ويهنـد) کښـې پـر سـنګ مرمـر يـوه سنسـکريت کتيبـه مونـدلې وه، چي يـو غـوښي خـوړونکی قـوم تورکښ Turshcas پر دې سيمه مسلط و.

[۱۱۷] پته خزانه، ص ۲۳۴-۲۳۹.

[۱۱۸] شرح يې وګورئ: د پښتو ادبياتو تاريخ ۱-۶۵ د حبيبي ليک

دا ليـك يـوه بـرهمن "سـري تلکـه" Seri Tillaka کښلی دی[۱۱۹] او داسـي ښکـاري چـي دا غـوښي خوړونکي تورکښان هغه هفتاليان (هونان) وو، او دوی يې د دلاورۍ او توريالي توب په سبب تورکښ = کښـه تـور = کشـتريه بلله، چي په دې پښتو بيت کښې کټ مټ دغه کلمه راغلې ده، او کشتريه او کښن تور يا تورکښ د لښکري او عسکر په معنا لـه قديمه په پښتو ادب کښې موجود وو.

۸. ببراغلوم: دا کلمـه غالبـاً (بـه براغلـوم) ده، چي د بيت د هجايي وزن په تجزيه کښې (برا - غـل - وم) ويلـه کيـږي، او بايد مصدر يې براغلول وي، يا براغلل وي، لـه موقـع داسـي ښکـاري چـي براغلـول بـه د فارسـي لـه (آغـال، براغلل، براغليدن) سره يوه لري، اسدی طوسي ليکي:

آغال چنان باشد که کسی رابر کسـی طيره کننـد تاتنـد شود، آن فعل را آغالش خوانند، وسگ را که بر مدم جهانند، بـر آغليدن گويند، فرالاوي گفت:

[۱۱۹] د دې کتيبې انګريزي ترجمه وګورئ: کابل د لندن طبع ۱۸۴۲م ص ۱۲۰-۱۲۱ چي اصلي دبرليک، برنس دايشياټک سوسائيټي دکلکتې موزيم ته وړی و.

Digital Library

مـــــن ز "آغالشـــــت" نترســــم هــــيچ
وربمــــن شــــير "رابــــر آغـــالي"(۱۲۰)

دا مصدر په فارسي کښې برغلانيدن او ورغلانيدن هم راغلی دی، چې اوس يې په پښتو ښکارل يا پارول بولي، او په فارسي يې "کسی را بر جنگ تيز کردن" معنا ليکلې ده(۱۲۱) بيهقي ليکي:

"انديشد اين بادشاه که ما بتر سيديم و بگريختيم، و دم مابگيرد، وبنامه ولايت داران رابرما "برآغالانيدن" گيرد، و ناچار دوست برما دشمن شود".

بل ځای وايي: **که بنده بورتگين را برين قوم "آغاليد" و اوبخواهد آمد".**(۱۲۲)

نو په دې پښتو بيت کښې هم "کښه تور به براغلوم" داسي معنا کوي: لښکر به وګمارم او فوځ به پاڅوم، يعني زه به ستا په مرسته خپل لښکر درولېږم.

په پټه خزانه کښې د امير کروړ يوشعر دی، چې په هغه کښې "په ژوبله يو نم "يرغلم" پر تښتېدونو باندې" راغلی دی(۱۲۳) هلته ما دا کلمه پرغالم لوستې وه، ځکه چې د

(۱۲۰) لغت فرس، ص ۳۲۵.
(۱۲۱) برهان قاطع، ج۱.
(۱۲۲) تاريخ بيهقي ۲ص ۷۵۲-۸۰۵.
(۱۲۳) پته خزانه، ص ۳۳.

خوشحال خان او نورو متوسطينو په اشعارو کښې پرغلل او يرغال هم د حملې په مفهوم موجود وو، مګر ښايي چې د امير کروړ دغه "يرغالم" هم برغالم وي، د برغلل له لازمي مصدره، چې دغه قديمه ريښه لري، او امير کروړ هم د دغو "لويکانو" د زماني پاچا دی، چې د دوی د سلطنت غربي خواته پر غور او زور او بادغيس حکمران و، او د ژبي نژدېوالی يې ضروري دی.

۹. بلوم؟ د بيت د هجائي تقطيع څخه بايد دا کلمه دوې هجاوي وګڼو (به - لوم) مګر ما چې هر څه فکر او مطالعه وکړه، د دغي کليمې کوم معقول حل مي ونه موند، او داسي کلمه چې معنا يې له موقع سره ونښلي او منطقي هم وي، ما نه کړه پيدا ځکه دا کلمه دغسي پټه او ناحل سوې پاته سوه.

۱۰. مملا: دا کلمه ظاهراً نهي ده (مه مله) يعني ملتيا مه کوه ځکه چې وروسته هم د بيت په پای کښې (ملا) راغلې ده، مل تر اوسه په پښتو: ممد، معاون او رفيق ته وايي، ملتيا، ملتوب تعاون او رفاقت او همراهي ده، شيخ اسد سوري د پښتو يو قديم شاعر (۴۲۵هـ) وايي:

نه به لاس واخلي له خوره نه به لوري
نه به ملا کړي له بې وزلو له ترار(۱۲۴)

(۱۲۴) پته خزانه، ص ۴۱-۲۳۴.

...he Digital Library

ملکیار غرشین (۵۷۱هـ) وایي:

غازیانو راشئ - تول شاوخواشئ - د شهاب په ملاشئ،(۱۲۵)

کله (ملي) د پاتېدو او اقامت او باقي بودن په معنا هم راغلی دي، عبدالقادرخان خټک وایي:

اې یوه خدایه! ژر وران د دنیا سرای کړې!
چې اشنا عالم ترې ځي، ناآشنا ملي

بل ځای وایي:

ناپوهان به یې باور په ودانې کا
چې په طمع د سیلاب د اوبو ملي(۱۲۶)

نو ښایي چې دلته هم (مه مله) یعني مه پاتېږه، دوام مه کوه، وي.

اما د کلیمې آخرنی الف د (ه) پر ځای، اوس هم د غلجو او وردګو او اپرېدو په لهجو کښې سته، مه کوا، مه خورا، مه ځا، وایي.

۱۲. تیزیو؟ دا کلمه د هجایي تقطیع لپاره باید (تي-ز-یو) ولوستله شي، ګمان کوم چې دا هم د ږغیزو توریو د اوښتلو د سیستم په اثر له (تازیو) څخه (تیزیو) شوې ده.

(۱۲۵) پښتانه شعراء ج ۱ ص ۵۶ د حبیبي طبع کندهار
(۱۲۶) وګورئ د عبدالقادرخان دیوان، د حبیبي طبع کندهار.

تازي له قدیمه عربي ژبي او عربي قوم ته ویل کېده، په اوسني محاوره باید ووایو، (مه مله د تازیو په ملا) یعني مه ځه یا مه پاتېږه د تازیو او عربو په ملګري کښې.

ځکه چې د غزني لویك خانان، جبراً مسلمان سوي وو نو یوه بل "لویك" له کابله ده ته په دې بیت کښې وکښل چې: "های، افسوس! لویك بت د غزني په مځکه کښې ښخ سو، او لویانو خپله لویي بایلو ده، زه به لښکر درواستوم، ته د تازیانو (عربو) ملګري مه کوه".

تازي چې پښتانه مسید او وزیر به یې حتماً (تیزي) وایي، د عربي اقوامو لپاره قدیم نوم دی، چې په پهلوي او فارسي کښې هم مستعمل و، فردوسي په شاهنامه کښې د عربو او سعد وقاص د حملې پر وخت، دغه کلمه د مطلق عرب په معنا استعمالوي مثلاً:

که تخت ونه دیهیم بیني نه شهر — کزاختر همه "تازیان" راست بهر
از ایرانیان وازترک وز"تازیان" — نژادي پدید آید اندر میان
نه دهقان، نه ترک ونه "تازي" بود — سخنها بکردار بازي بود

بیا وروسته تازي عربي ژبه هم بولي:

"بتازي" یکي نامه پاسخ نوشت — پدید آورید اندر وخوب وزشت(۱۲۷)

(۱۲۷) شاهنامه ج۵ تر، ص ۳۰۲ وروسته.

he Digital Library

اکثره محققان وايي: چي دغه تازي نوم له (طائی) څخه اخيستل سوی دی، ځکه چي د بنوطي قبيله ايرانيانو ته ډېره نژدې او ورځرمه عربي قبيله وه، نو ټول عرب يې په دغه نامه وبلل.[128]

دا چي يو ملت د يوې قبيلې په نامه وبلل شي، په تاريخ کښي نور مثالونه هم لري، لکه يونان د يوې قبيلې يونيا په نامه، يا فرس (د عربو ايران) د پرسه قبيلې په نامه چي يونانيانو (پرسيا) وباله، او بيا (پرشيا) سو.[129]

او بل مثال يې دا دی: چي په دغه حکايت کښي د پښتنو ژبه يوازي د غلجو په نامه "لسان خلجيه" بلله شوې ده، او دا د کل تسميه په جز کښله شي.

دا "تازي" نوم د عربو لپاره ډېر قديم دی، حتی چينيانو هم د ټانګ د کورنۍ په سلطنت کښي (۶۱۸-۹۰۷ع) پخپلو کتابو کښي دا نوم تا - شي Ta-Shi ذکر کړی دی، چي په ۹۶۰ع د تا - شي Ta-Shi اميرالمومنين له خوا شل سفيران د چين د سنګ Sung شاهانو ته راغلل، او د ليو - شي Liao-Shi چيني امپراطور حضور ته هم يو تلشي (تازي) سفير راغی.[130]

(۱۲۸) باتولډ په اسلامي انسايکلو پيډيا کښي ج۲، د تاجيک آرټيکل.
(۱۲۹) د شاهنامې فرهنګ، ص۸۴.
(۱۳۰) په چيني کتابو کښي د مينځنو پيړيو پلټني، د پترچ ميدر تاليفو د لندن طبع ۱۸۸۷ع، ج۱ ص ۲۶۶.

نتائج

اوس چي تاسو د ۱۴۰۰ کاله پخوا ځني د پښتو ليکونه او اسناد او د لويکانو يو پښتو بيت ټکي په ټکي د لغوي او تاريخي تحليل سره ولوست، نو به د دې څېړني ادبي او لساني تاريخي نتائج لنډ لنډ وليکم.

۱. لويکان، يوه شاهي کورنۍ وه په زابلستان او غزني کښي چي د کابلشاهانو سره يې خپلوي لرله، د دوی نوم له پښتو (لوی) څخه جوړ شوی دی او ژبه يې پښتو وه، او قديمتر "لويك" وجوير (هجوير) نومېد د (۱۲۰هـ) حدود.

۲. دغه يو بيت د لويکانو د ژبي نمونه پاته ده.

۳. د دوی د ژبي لهجوي سيستم د وردګو او مسيدو او وزيرو اوسني ادا ته ورته و.

۴. دوی بتان درلوده، خو وروسته مسلمانان سول.

۵. د دوی جګړې له صفاريانو او غزنويانو سره څو قرنه جاري وي.

۶. د دوی نژادي تقارب له غلجيانو (خلجيانو) سره ښکاري، ځکه چي ژبه يې هم "لسان خلجيه" بللې شوې ده.

۷. د غزني قديم نوم (ګزنه) لکه په سغدي او فارسي کښي چي رېښې لري، په پښتو کښي هم (ګزنه) و.

۸. د پښتو د يوه قديم نظم ويونکی (لويك) چې د خانان لويك او خنچل کابلشاه معاصر و په (۱۶۳هـ) کښې به ژوندی و، نو دی هم لکه اميرکروړ سوري، د پښتو قديم شاعر او د هغه معاصر و.

۹. د لويکانو کورنۍ د سبکتګين په لاس ختمه سوه (۳۶۵هـ).

۱۰. پښتو په دغو اوقاتو (۲۰۰هـ حدود) په شرقي خوا کښې پهلوي ته نژدې وه، چې په دې بيت کښې د زمې، ګزنه، براغلوم او تازي کلمات له سغدي او پهلوي سره نژدېوالي او اشتراك لري، خو په دغه عصر کښې چې د اميرکروړ شعر هم موجود دی، له دغو اغېزو څخه سپېڅلی دی، نو داسي ښکاري، چې د اميرکروړ ژبه د غور په غرو کښې له دغو پردو اغېزو څخه ليري پاته وه، د زابل او غزني پرخوا د ساساني دورې ثقافت او ژبې اثرونه کړي وو، او ځکه چې دا غرونه او رغونه د هند سياسي او تجارتي لار وه، او د ايران او ماوراء النهر او عربو خلکو تګ او راتګ دلته ډېر و، نو د دوی تقافتي او ژبني اثرونه هم يوه طبيعي خبره ده.

۱۱. په مسيحي لومړيو پېړيو کښې چې سپين "هون" (آريايي اقوام) د تخارستان له خوا زابلستان ته راغلل، له دوی څخه هفتاليان (ابداليان) د ارغنداو او هلمند په ناوو او

غرو او رغوکښې تر کوړکه له پخوانو پښتنو سره ګډ او ميشته شول. چې اوس د ابدالي (دراني) په نامه کښې هغه قديمه ريښه سته، او بله ډله د غلجي، خلجي، غرڅي) په نامه له محلي پښتنو سره ګډ سول،[۱۳۱] د دغو خلکو ژبه دمخه هر څه چې وه، خو دلته په زابلستان کښې له غزني څخه تر سيستانه پښتو سوه، او د دوی ګډون له پخوانو پښتنو سره په دغه ژبه کښې ځيني قديم ترکي کلمات ګډل کړل: لکه هون چې "خان" سو، يا اولس، "جرګه" "يرغل" او نور.

خو کوم وخت چې پر دغو هونانو (خانانو) د اسلامي فتوحاتو يرغلونه راغلل، نو دوی غرو ته وخاته، او د دوی لهجه او ادا په غرو کښې پاته سوه، لکه د وردګو او وزيرو او مسيدو لهجې.

اما هغه اقوام چې په سيمو کښې وو، د دوی پر لهجو د سيمې د خلکو او مدنيت او ژبو اثر وسو، او تهذيب يې وموند، چې اوسنيو ابداليو لهجه يې نمونه ده.

---

(۱۳۱) ځينو ليکوالو پښتانه دهون له نسله ګڼلي دي، مګر دا خبره تاريخي اصالت نه لري، ځکه موږ د هون تر زمانې ډېر دمخه په ريګويدا او د هرډوټ په تاريخ کښې د پکهت او پکتويس ذکر د آمو او اباسين تر منځ، سيمو کښې وينو، او دا ثابته ده، چې پښت = پښتانه دي، څلور زره کاله مخکښې هم په پښتونخوا (د هيرډوټ پکتي ايکا) کښې اوسېدل، خو هغه وخت چې په عيسوي لومړيو پېړيو کښې سپين هونان (خانان) پښتونخوا ته راغلل، نو دوی په دې سيمو کښې د پښتنو سره ګډ، او پښتانه سول او ژبه يې هم پښتو سوه.

د لويکانو تاريخي ښکارندوی

لويـك وجـوير (هجـوير، وجيـر) د رتبيـل او کابلشـاه پـه خدمت (کرامات) د ۱۲۰هـ حدود، لويـك خانـان د وجـوير زوی (د گرديزي: خاقان) مسلمان او بيا مرتد شوی لويـك، چې د خنچـل کابلشـاه معاصـر و (د دوی معاصـر يـو بـل لويـك، د پښتـو بيـت ويـونکی) د ۱۶۳هـ حـدود محمـد بـن خاقـان (گرديـزي) د ده نـوم اسلامي او هـم مسـلمان و، د ۲۱۰هـ حـدود، افلـخ د محمـد زوی (د گرديزي ابومنصور افلح) د يعقوب ليث څخـه پـه گرديـز کښـې مات سو ۲۵۶هـ.

ابوعلي (ابوبکر) لاويك (طبقات ناصري) يـا مطلق لويـك (سياست نامه) د کابلشاه د زوی خسر، چې د سبکتگن لـه لاسـه يې په چرخ کښې د خپـل زوم (د کابـل شـاه زوی) سره ماتـه وکړه ۵۶۳هـ.

پای

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library